

การเปลี่ยนผ่านจากระบบการปกครองแบบจารีตสู่รัฐสมัยใหม่ของ
สยามในช่วงหลังการปฏิรูประบอบราชการ: กรณีอำเภอพรหมพิราม
จังหวัดพิษณุโลก ในทศวรรษ 2430-2470¹

A Transition from a Traditional to a Modern State after
the Siamese Administrative Reform: A Study of the
Phrom Phiram District during the 1890s-1930s

ศุภกิตต์ หอไชย² ทวีศักดิ์ เผือกสม³ และ ณัฏฐพงษ์ สุกุลเลว⁴

Supphakit Hochai Davisakd Puaksom and Nattaphong Sakulleaw

Received: March 25, 2024/ Revised: July 8, 2024/ Accepted: July 15, 2024

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการตรวจสอบถึงปฏิกิริยาของท้องถิ่นที่มีต่อการปฏิรูประบบราชการของสยามเมื่อช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 โดยเน้นไปที่คดีการลอบยิงนายอำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก เมื่อช่วงต้นพุทธศตวรรษ 2470 และใช้วิธีการศึกษาแบบจุลประวัติศาสตร์กับวิธีการอ่านย้อนเกล็ดของการศึกษาผู้มีสถานะรองในการวิเคราะห์หลักฐานทางประวัติศาสตร์ ผลของการศึกษาได้แสดงให้เห็นว่า แม้การปฏิรูประบบ

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “โลกชีวิตของนายแจ้ง: ประวัติศาสตร์สังคมของผู้ร้ายคนหนึ่งในมณฑลพิษณุโลก พ.ศ.2430 - พ.ศ.2470” หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยนเรศวร

² นิสิตปริญญาเอก, หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร (Ph.D. candidate, Southeast Asian Studies, Faculty of Social Sciences, Naresuan University), Email: Supphakit.hochai@gmail.com

³ รองศาสตราจารย์, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร (Associate Professor, Department of History, Faculty of Social Sciences, Naresuan University), Email: davisakd.puaksom@gmail.com

⁴ ผู้ช่วยศาสตราจารย์, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร (Assistant Professor, Department of History, Faculty of Social Sciences, Naresuan University), Email: nut_leaw@hotmail.com

ราชการของรัฐบาลสยามจะมีจุดประสงค์เพื่อรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางที่ราชสำนักกรุงเทพฯ และสถาปนาโครงสร้างการปกครองแบบสมัยใหม่ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั่วพระราชอาณาจักร แต่การปฏิรูปดังกล่าวกลับยังต้องเผชิญกับความท้าทาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความขัดแย้งและความไม่ลงรอยกันระหว่างข้าราชการท้องถิ่นและข้าราชการจากส่วนกลาง รวมทั้งความเป็นปฏิปักษ์กันระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับผู้ถืออำนาจรัฐในส่วนกลาง ได้มีอิทธิพลสำคัญในการต่อรองกับข้าราชการรุ่นใหม่และในการทำทลายอำนาจรัฐ จนในท้ายที่สุด ความตึงเครียดเหล่านี้ได้ทวีความรุนแรงขึ้นจนนำไปสู่ความขัดแย้งและการลอบสังหาร

คำสำคัญ: การปฏิรูประบอบราชการ การอ่านย้อนเกล็ด จุลประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์จากเบื้องล่าง

Abstract

This article examines the local response to Siam's bureaucratic reforms during the late nineteenth and early twentieth centuries, focusing on the assassination of the Phrom Phiram governor in Phitsanulok, in the late 1920s. Methodologically, the study employs the Microhistory and the Subaltern Studies approaches to analyze historical evidences. The findings suggest that while the bureaucratic reforms aimed to centralize power under the Bangkok dynasty and established an absolute monarchy and a modern administrative structure across the kingdom, their implementation was fraught with challenges. Specifically, the Siamese government encountered significant discord between local and central civil servants, as well as hostility between local communities and administrators wielded considerable influence, often negotiating with emerging civil servants and challenging governmental authority. Ultimately, these tensions culminated in an escalation of conflicts and the assassination.

Keywords: Siam's bureaucratic reform, Against the grain, Microhistory, History from below

บทนำ

หากการปฏิรูประบบราชการของสยามในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 คือจุดเปลี่ยนสำคัญในการผลักดันสังคมไทยเข้าสู่การเป็นสังคมสมัยใหม่ โดยการปฏิรูปนั้นได้เริ่มปฏิบัติการขึ้นอย่างเข้มข้นนับตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 2430 หากยึดเอา พ.ศ.2435 อันเป็นปีที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเข้ารับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิรูประบบราชการอย่างเต็มที่ในแทบทุกด้านของสยาม (Yanasophon, 1991: 1) การปฏิรูปที่ว่านี้ได้ปรากฏเอาชีวิตและลมหายใจของผู้คนทั้งราษฎรและข้าราชการจำนวนไม่น้อยตลอดห้วงเวลากว่า 4 ทศวรรษ ก่อนที่การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่อีกครั้งในพุทธศักราช 2475 จะรุดมาฉีกการเมืองฉากรื้อ

ก่อนที่จะมีการปฏิรูประบบราชการนั้น สยามบริหารประเทศด้วย 3 ฝ่ายบริหารหลัก คือ สมุหนายก ที่ดูแลในเรื่องกิจการพลเรือน (Minister for Civil Affairs) สมุหพระกลาโหม ดูแลกิจการทหาร (Minister of Military Affairs) และเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ดูแลเกี่ยวกับการเงินของแผ่นดิน (Minister of Treasury) (Carter, 1904: 11) แต่เมื่อเปิดศักราชแห่งการปฏิรูปขึ้นใน พ.ศ.2435 สยามก็ได้รวบอำนาจการปกครองมารวมศูนย์ไว้ที่รัฐบาลส่วนกลางและตั้งกระทรวงขึ้นทั้งหมด 12 กระทรวง โดยกำหนดบทบาทหน้าที่ของแต่ละกระทรวงให้มีความชัดเจนขึ้น อาทิ การยกหน้าที่ในการดูแลกิจการพลเรือนหัวเมืองที่เคยอยู่ในความดูแลของกระทรวงพระกลาโหมและกรมทำให้มารวมอยู่ในกระทรวงมหาดไทย (Announcement of the Ministry of Interior, 1893: 365) กระนั้น กระทรวงมหาดไทยและกระทรวงกลาโหมนั้น ก็ยังคงมีหน้าที่ทับซ้อนกันอยู่ในเรื่องของการดูแลกิจการพลเรือนหัวเมืองอยู่ รัฐบาลจึงได้มีการประกาศให้ชัดเจนขึ้น “เพื่อ...ไม่ให้ยุ่งยากลำบากในการรักษาราชการ” กล่าวคือ “บรรดาหัวเมืองชั้นในชั้นนอกแลเมืองประเทศราช ที่แบ่งเป็นปักษ์ใต้อยู่ในกระทรวงกลาโหมก็ดี เป็นฝ่ายเหนืออยู่ในกระทรวงมหาดไทยก็ดี แลที่อยู่ในกระทรวงการต่างประเทศก็ดี ตั้งแต่นี้สืบไปให้อยู่ในบังคับบัญชาตราพระราชสิทธิ์กระทรวงมหาดไทย” (“Announcement of Responsibilities Dividend between Ministry of Interior and Ministry of Defense,” 1893: 307) ผลก็คือใน พ.ศ.2437 การดูแลกิจการพลเรือนทั้งประเทศจึงได้เข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองของกระทรวงมหาดไทย ยกเว้นกรุงเทพฯ และหัวเมืองบริวารที่ยังคงอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของกระทรวงนครบาล (Carter, 1904: 11) อีกทั้ง ยังได้มีการจัดตั้งการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลให้เข้าไปแทนที่ระบบกินเมืองแบบจารีต โดยการจัดแบ่งเมือง

(provinces) ในแบบจารีตนั้นได้ถูกโอนให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในปริมณฑลของมณฑลเทศาภิบาล (Monthon or Cercles under high commissioner) ที่อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของข้าหลวงใหญ่ผู้ถูกส่งมาจากรัฐบาลส่วนกลาง (Carter, 1904: 12)

กล่าวได้ว่า การปฏิรูประบบราชการขนาดใหญ่ของสยามที่ทวีความเข้มข้นขึ้นนับตั้งแต่ทศวรรษ 2430 เป็นต้นมา ได้เริ่มกรุยทางให้อำนาจของรัฐบาลส่วนกลางสยามค่อยๆ สามารถแทรกตัวเข้าไปยังพื้นที่ในท้องถิ่นหัวเมืองได้ โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษ 2440 ที่อำนาจของกระทรวงมหาดไทยได้ทวีความเข้มข้นขึ้นถึงขีดสุดและเริ่มสามารถขนไชลไปปฏิบัติการอย่างถึงรากในระดับท้องถิ่น ช่วงเวลาใน พ.ศ.2440 จึงถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญเมื่อรูปแบบการปกครองตาม “พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ.116” ได้ถูกประกาศให้ใช้ “ในหัวเมืองทั่วทุกมณฑลเทศาภิบาล” (Provincial Administrative Act, 1897: 106) อันทำให้การปกครองระดับท้องถิ่นด้วยระบบและระเบียบแบบเดียวกันนี้แผ่ขยายออกไปครอบคลุมในทุกพื้นที่ของสยาม

อย่างไรก็ตาม การปฏิรูปของสยามนั้นก็ไม่ได้ปฏิบัติการได้อย่างราบรื่น โดยเฉพาะในพื้นที่ที่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจรัฐ ดังที่ปรากฏเหตุการณ์การกบฏต่อต้านอำนาจการปกครองของสยาม ทั้งในพื้นที่ภาคอีสาน ภาคเหนือและภาคใต้ในช่วงทศวรรษ 2440 ในขณะที่รัฐเองนั้นตัดสินใจเลือกการใช้อำนาจทางการเมืองแบบสมัยใหม่เข้าทดปรบอย่างรุนแรง โดยอาจกล่าวได้ว่าการกบฏในช่วงเวลาดังกล่าวคือปฏิกิริยาสำคัญของการต่อต้านการปฏิรูปสยามในพื้นที่ปลายพระราชอาณาเขตและในมณฑลภายนอก ทั้งกบฏผีบุญในภาคอีสาน กบฏเงี้ยวในภาคเหนือ หรือความไม่พอใจของบรรดาพระยาแวก 7 หัวเมืองที่มีต่อรัฐสยาม ด้วยสภาวะการณ์ความปั่นป่วนในพื้นที่ปลายพระราชอาณาเขตของสยามในช่วงทศวรรษ 2440 นี้เอง เดช บุนนาค จึงได้ตั้งข้อสังเกตในงานเขียนเรื่อง ขบถ ร.ศ.121 ว่าการปฏิรูปในภาคกลางของประเทศหรือในบริเวณที่เคยชินต่อการเปลี่ยนแปลงโดยรัฐนั้นดูเหมือนจะยอมรับการปฏิรูปด้วยความราบรื่นพอสมควร แต่การปฏิรูปในพื้นที่ห่างไกลอำนาจรัฐนั้น กลับยังผลให้เกิดปฏิกิริยาการต่อต้านในระดับการกบฏ (ดูคำนำของ Bunnak, 1981) ดังนั้น จึงเป็นที่น่าสังเกตว่า ภาพของปฏิกิริยาที่มีต่อการปฏิรูปของคนในบริเวณพื้นที่ภายในของสยามนั้น แม้จะไม่ปรากฏปฏิกิริยาของการต่อต้านในระดับการกบฏ

แต่รัฐสยามสามารถเข้าควบคุมบัญชาการพื้นที่ชั้นในเหล่านี้ได้อย่างเบ็ดเสร็จราบรื่นจริงหรือ?⁵

ทั้งนี้ หากพิจารณาบรรดางานศึกษาทางประวัติศาสตร์ที่ศึกษาเรื่องการปฏิรูปของรัฐสยาม จะเห็นได้ว่าโดยส่วนใหญ่แล้วมักจะเดินตามแนวทางคำอธิบายของเดช บุญนาท ที่มองการปฏิรูปในสมัยรัชการที่ 5 ว่าเป็นไปเพื่อการนำพาประเทศไปสู่ความทันสมัยทัดเทียมกับนานาชาติอารยประเทศ (Yanasophon, 1991: 1) และงานประวัติศาสตร์ที่ผลิตออกมาในช่วงทศวรรษ 2520 ก็ใช้งานของเดชเป็นกรอบโครงใหญ่ของการอธิบาย หากเพียงแต่แยกศึกษาเป็นรายมณฑลเท่านั้น อีกทั้ง งานเหล่านี้ยังมักจะมีหัวข้อหนึ่งที่ทำให้สนใจไปยังเรื่องของการจัดการกับบรรดา “โจรผู้ร้าย” ในพื้นที่ท้องถิ่น ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญที่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ทางราชการและราษฎรในทุกมณฑล โดยคำอธิบายต่อเรื่องโจรผู้ร้ายในกรอบของคำอธิบายเรื่องการปฏิรูปนั้นโดยมากมักจะขบเน้นการอธิบายไปยังบทบาทหน้าที่ของนายอำเภอ กำนันและผู้ใหญ่บ้าน ในฐานะกลไกรัฐสมัยใหม่ในการควบคุมและปราบปรามบรรดาโจรผู้ร้ายในแต่ละมณฑล (ดู Kluatiantong, 1976; Nuimuang, 1978 และ Siribut, 1983) กล่าวให้ถึงที่สุดแล้ว งานเหล่านี้ยังคงวางคำอธิบายด้วยมุมมองจากสายตาของพญาอินทรี กระทั่งละเลยปฏิกิริยาของชาวบ้านที่มีต่อการปฏิรูปของรัฐสยามหรือจัดวางชาวบ้านให้อยู่นอกสมการของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จึงทำให้คำอธิบายทางประวัติศาสตร์ที่มีต่อมณฑลตอนในกลายเป็นพื้นที่ที่ดูราวกับว่ารัฐสยามสามารถควบคุมจัดการได้อย่างราบคาบ

⁵ อนึ่ง การแบ่งมณฑลภายในและมณฑลภายนอกนั้น ผู้วิจัยพิจารณาตามประกาศใน ราชกิจจานุเบกษา อันเป็นการแบ่งมณฑลตามความรู้ของรัฐสยาม ณ ห้วงเวลาในช่วงต้นการปฏิรูปนั้น โดยใน “ประกาศเปลี่ยนนามมณฑล” พ.ศ.2443 ได้แบ่งมณฑลภายนอกออกเป็น 4 มณฑล คือ มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ (มณฑลลาวเฉียง) มณฑลฝ่ายเหนือ (มณฑลลาวพวน) มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ (มณฑลลาวกา) และ มณฑลตะวันออก (มณฑลเขมร) (Announcement of Regions’ Name-Change, 1900: 140) นอกจากนี้ ใน “ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่องใช้กฎเสนาบดีสำหรับอากรการพนันในมณฑลชั้นใน” พ.ศ.2445 ก็ได้กำหนดมณฑลชั้นใน คือ มณฑลกรุงเทพฯ มณฑลพิษณุโลก มณฑลนครสวรรค์ มณฑลปราจีนบุรี มณฑลนครราชสีมา มณฑลเพชรบูรณ์ มณฑลนครไชยศรี มณฑลราชบุรี มณฑลชุมพร มณฑลนครศรีธรรมราช และเมืองอีก 4 เมืองคือ เมืองจันทบุรี เมืองระยอง เมืองตราด และเมืองประจันตคีรีเขตร์ (Announcement of the Ministry of Interior on a Gambling Taxation in the Inner Regions, 1902: 50).

แม้ว่าจะเริ่มปรากฏงานที่ชี้ให้เห็นถึงปฏิริยาต่อการปฏิรูปของท้องถิ่นและความไม่ราบรื่นของการปฏิรูปในท้องถิ่น แต่งานโดยทั่วไปแล้วก็ยังคงวางอยู่บนคำอธิบายเรื่องความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและอำนาจของผู้นำท้องถิ่นที่ก่อให้เกิดอุปสรรคต่อการปฏิรูปของสยาม โดยมองว่าความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเปลี่ยนระบบการปกครองแบบใหม่ได้ทำให้ผู้นำท้องถิ่นหรือกรมการเมืองในระบอบเดิม ผันตัวเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของกลไกการปกครองของรัฐส่วนกลางและดำรงความสัมพันธ์แบบระบบอุปถัมภ์ในการแสวงหาผลประโยชน์จากระบบการปกครองใหม่ในทุกรูปแบบ กล่าวอีกแบบหนึ่งก็คืองานเหล่านี้ยังคงให้ภาพของท้องถิ่นเป็นแผ่นดินทองของโจรผู้ร้ายและความทุจริตฉ้อฉลที่กลไกรัฐยังต้องประนีประนอมกับผู้มีอำนาจท้องถิ่นเพื่อให้การปฏิรูปสามารถดำเนินต่อไปได้ (ดู Johnston, 1987; Yanasophon, 1991 และ Chaidaisuk, 2002, 2008)

อย่างไรก็ตาม ในช่วงทศวรรษที่ 2550 ได้เริ่มปรากฏงานที่สะท้อนให้เห็นถึงปฏิริยาของชาวบ้านหรือผู้คนในระดับล่างที่มีต่อการปฏิรูปของสยาม เช่น วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตของกำพล จำปาพันธ์ เรื่อง “ข้าเจือง: กบฏผู้มีบุญในพระราชาอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2415-2436” เมื่อ พ.ศ.2552 และถูกตีพิมพ์เป็นหนังสือในเวลาต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2555 เรื่อง ข้าเจือง: กบฏไพร่, ขบวนการผู้มีบุญหลังสถาปนาพระราชาอาณาจักรสยาม-ล้านช้าง โดยสนใจศึกษาการต่อต้านและเคลื่อนไหวปลดปล่อยชนพื้นเมืองให้เป็นอิสระจากสยามและลาวของชาวข่าในช่วงต้นของการปฏิรูปสยาม (Champapan, 2009, 2012) นอกจากนี้ วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิตของภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์ (Potjanalawan, 2019) เรื่อง “สภาวะการกลายเป็นมณฑลพายัพ: ประวัติศาสตร์ของอำนาจความรู้และการผลิตพื้นที่โดยสยาม พ.ศ.2416-2475” ก็ได้อุทิศเนื้อหาบทหนึ่งให้กับการศึกษาการต่อต้านอำนาจการครอบงำของสยามโดยชาวบ้านในพื้นที่มณฑลพายัพ และอธิบายการต่อต้านและต่อรองของชาวบ้านด้วยแนวคิด “subaltern studies” หรือการศึกษาผู้ไร้เสียง แต่ก็กล่าวได้ว่า แม้ทั้งงานของกำพลและภิญญพันธุ์นั้นจะชี้ให้เห็นปฏิริยาของชาวบ้านและคนชายขอบที่มีต่อการปฏิรูปของสยาม แต่ก็ยังคงเป็นภาพของการต่อรองและการตอบสนองของชาวบ้านในพื้นที่มณฑลพายัพหรือพื้นที่ชายขอบของสยาม ในขณะที่ภาพของปฏิริยาของชาวบ้านที่มีต่อการปฏิรูปของสยามในพื้นที่มณฑลชั้นในนั้น กลับยังคงไม่ได้รับการศึกษากันอย่างจริงจัง

ดังนั้น แง่มุมของการศึกษาปฏิริยาต่อการปฏิรูปของชาวบ้านในพื้นที่ตอนในของรัฐสยามในห้วงเวลาแห่งการปฏิรูปนี้ จึงยังดำรงอยู่ในแสงสลัวอันพร่ามัวที่จะต้องทำความเข้าใจ

เข้าใจต่อประวัติศาสตร์ในยุคสมัยการปฏิรูปของสยาม ในบทความนี้ ผู้วิจัยจึงต้องการชี้ให้เห็นปฏิกิริยาของชาวบ้านในพื้นที่มณฑลชั้นในที่มีต่อการปฏิรูประบอบราชการ โดยเฉพาะในระดับพื้นที่คืออำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก มณฑลพิษณุโลก ทั้งนี้ เหตุที่เลือกพื้นที่ดังกล่าว เนื่องจากมณฑลพิษณุโลกเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญของรัฐสยาม ในฐานะเขตต่อแดนกับมณฑลพายัพที่เคยมีสถานะเป็นประเทศราชของสยามมาก่อน จึงมีสถานะเป็นเสมือนดังจุดยุทธศาสตร์ของสยามในห้วงเวลาแห่งการปฏิรูปและมีบทบาทอย่างสำคัญในการส่งกำลังคนเข้าร่วมการปราบปรามการกบฏอย่างต่อเนื่อง ในแห่งหนึ่งจึงย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความเข้มข้นของอำนาจบังคับบัญชาของรัฐสยามที่มีข้าราชการในมณฑล ทั้งการระดมกำลังไพร่ในคราวศึกปราบฮ่อ และการระดมคนไปปราบปรามกบฏเงี้ยวในมณฑลพายัพ โดยหนึ่งในบรรดาขุนพลผู้ที่ปรากฏบทบาทและปรากฏชื่อในโทรเลขรายงานการปราบเงี้ยวอยู่เนืองๆ คือ “พระปุกวัน” หรือ “พระปุกวันบุรินทร์” ผู้เป็นนายอำเภอพรหมพิราม เมืองพิษณุโลก (ดู Collected Chronicles Volume 75: A Suppression of the Ngiao Rebellion Part 1, 1959)

กล่าวโดยสังเขป อำเภอพรหมพิรามในช่วงการดำรงตำแหน่งของพระปุกวัน บุรินทร์ที่ต่อมาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาอินทภูติภักดินั้น แม้จะเป็นพื้นที่อันปรากฏรายงานการยิง การปล้น และปัญหาโจรผู้ร้ายในพื้นที่ค่อนข้างมาก แต่น่าอัศจรรย์ใจที่พระยาอินทภูติภักดีกลับสามารถดำรงอยู่ในตำแหน่งได้ยาวนานกว่า 3 ทศวรรษก่อนจะขอลาออกจากตำแหน่งนายอำเภอเป็นข้าราชการบำนาญเมื่อ พ.ศ.2470 กระทั่งถึงแก่กรรมด้วยโรคชราในวัย 68 ปี เมื่อ พ.ศ.2473 (Death News, 1930: 3969) ในขณะที่การเข้ามาของนายอำเภอคนใหม่ที่ย้ายเข้ามาทำหน้าที่ต่อจากพระยาอินทภูติภักดีได้เพียง 1 ปีกลับถูกลอบยิงสังหารอย่างอุกอาจในปี พ.ศ.2471 กระทั่งเกิดเป็นคดีที่ออกข่าวศึกโครมจนถึงพระนคร

นอกจากนี้ ไม่เพียงแต่การลอบยิงนายอำเภอพรหมพิรามเท่านั้น แต่ในระยะเวลาใกล้เคียงกันหรือกระทั่งไม่กี่เดือนในช่วงปีเดียวกันนี้ ก็ปรากฏข่าวการยิงสังหารข้าราชการท้องถิ่นในพื้นที่อื่นๆ ด้วยเช่นกัน กล่าวคือในช่วง พ.ศ.2467 ก็มีกรลอบยิงขุนอริรักษ์ ปลัดอำเภอสมุทรปราการ (NA R6 Y/13) และในระยะเวลาเพียงไม่กี่เดือนภายหลังจากเกิดเหตุยิงสะเทือนขวัญที่อำเภอพรหมพิรามในช่วง พ.ศ.2471 นี้ก็ปรากฏเหตุลอบยิงขุนรักษาเขตตุมพุก กำนันตำบลแหลมฟ้าผ่า จังหวัดสมุทรปราการ และการลอบยิงพระยาพายัพพิริยกิจ ผู้ว่าราชการจังหวัดพระปาแดง ดังนั้น จึงเป็นที่น่าสังเกตว่าการลอบยิงสังหารในเวลา

ไล่เลี่ยกันนั้น “ไม่ได้เกิดขึ้น]เฉพาะแต่จังหวัดไทรโยค นคร แม้จังหวัดพระประแดงและสมุทรปราการ ซึ่งอยู่ใกล้ๆ กระจุกเจ้าน้ำที่ขึ้นใหญ่” ก็เกิดเหตุในทำนองเดียวกัน จนกระทั่งได้เกิดการตั้งคำถามต่อปรากฏการณ์ดังกล่าวที่ยังไม่มีข้อสรุปว่า “น่าเป็นข้อวิมุติสงสัยว่าเป็นเพราะเหตุใด ผู้ร้ายจึงกล้าฝ่าอันตราย [ลอบยิงผู้ปกครอง] เช่นนี้” (NA R7 M.26.5 K/6: 7) ด้วยเหตุนี้ จึงอาจตั้งข้อสังเกตได้ว่าการปรากฏคดีลอบยิงข้าราชการของรัฐในช่วงต้นพุทธศตวรรษ 2470 นั้น อาจเป็นปรากฏการณ์อันสืบเนื่องมาจากผลกระทบของการปฏิรูปในพื้นที่ตอนในของรัฐสยาม และการทำความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ดังกล่าว ยังอาจคลี่คลายให้เห็นถึงปัญหาในเชิงโครงสร้างที่ผลกระทบของการปฏิรูประบบราชการนั้นได้แทรกแซงวิถีชีวิตของปัจเจกบุคคลและสันคณอนอำนาจของข้าราชการในระบบเก่า จนอาจนำไปสู่การเกิดความไม่ลงรอยระหว่างรัฐและท้องถิ่นในหลายระดับ จนอาจเผยให้เห็นถึงการทาบกันอย่างไม่สมนัยระหว่างระบบการบริหารราชการแบบใหม่กับระบอบเก่าอันเป็นปัญหาในเชิงโครงสร้างที่ยังดำรงอยู่ในสังคมสยามกระทั่งในช่วงพุทธศตวรรษ 2470 แล้วก็ตาม ดังนั้น จึงนำมาสู่การตั้งคำถามว่า ชาวบ้านมีปฏิกิริยาต่อการปฏิรูประบบราชการในห้วงศตวรรษ 2430-2470 อย่างไร อีกทั้งความขัดแย้งหรือความไม่ลงรอยกันของการปฏิรูปในพื้นที่ท้องถิ่นนั้นมีรูปแบบอย่างไร กระทั่ง ความขัดแย้งและความไม่ลงรอยที่เกิดขึ้นนั้นได้แตกประทุออกมาเป็นการลอบสังหารเจ้าหน้าที่รัฐ โดยผู้วิจัยจะใช้ปรากฏการณ์การลอบยิงนายอำเภอพรหมพิรามในช่วงต้นศตวรรษ 2470 เป็นจุดเริ่มต้นของกรณีศึกษา

ทั้งนี้ ผู้วิจัยยังใช้วิธีการศึกษาแบบจุลประวัติศาสตร์ (microhistory) ในการทำความเข้าใจต่อบริบททางสังคม โดยการศึกษาแบบจุลประวัติศาสตร์นั้น เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ของหน่วยการวิเคราะห์ขนาดเล็กเพื่อทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ในภาพรวมให้ชัดเจนยิ่งขึ้น หรือศึกษาเกี่ยวกับบริบทชีวิตของบุคคลธรรมดาที่จะช่วยขยายให้เห็นภาพประวัติศาสตร์สังคมในช่วงเวลาหนึ่งๆ โดยการศึกษาบริบทชีวิตของบุคคลธรรมดานั้น มักจะเผชิญกับข้อจำกัดในเรื่องของหลักฐานที่มีอยู่น้อย ดังนั้น จึงต้องอาศัยการอ่านหลักฐานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง กับหน่วยวิเคราะห์นั้นอย่างละเอียด มองหาความหมายและความเป็นไปได้ในการตีความต่อหลักฐานด้วยมุมมองที่หลากหลาย เพื่อสร้างท้องเรื่องที่จะสามารถใช้ทำความเข้าใจถึงมิติทางสังคมในพื้นที่ที่หน่วยวิเคราะห์นั้นดำรงอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ห้วงพุทธศตวรรษ 2430-2470 โดยใช้หลักฐานจากทั้งเอกสารคำพิพากษาศาลฎีกา เอกสารทำเนียบข้าราชการหัวเมือง เอกสาร

การตรวจราชการมณฑล เอกสารสำนักหอจดหมายเหตุเรื่องอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนหนังสืองานศพและบันทึกส่วนตัว แน่นนอนว่าเอกสารที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นเอกสารของทางราชการการและบันทึกของชนชั้นนำท้องถิ่น ดังนั้น เพื่อที่จะทำความเข้าใจต่อสำนักและปฏิกิริยาของชาวบ้านที่มีต่อการปฏิรูป ผู้วิจัยจึงใช้แนวคิดของการศึกษาผู้มีสถานะรอง (subaltern studies) ในการตรวจสอบปฏิกิริยาการต่อต้านของชาวบ้านและข้าราชการท้องถิ่นในช่วงทศวรรษ 2430-2470 โดยสกัดออกมาจากหลักฐานด้วยวิธีการอ่านย้อนเกล็ดเอกสารของรัฐ ทั้งนี้ ผู้วิจัยมีสมมติฐานว่ากระบวนการปฏิรูปของสยามนั้นกินระยะเวลายาวนานนับตั้งแต่ ทศวรรษ 2430 จนถึงทศวรรษ 2470 เนื่องจากในหัวรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ก็ยังคงปรากฏการปรับเปลี่ยนและการควบรวมอำนาจขององค์กรเชิงสถาบันอยู่ ดังนั้น ปรากฏการณ์ของการลอบสังหารนายอำเภอที่เกิดขึ้นในหัวทศวรรษ 2470 นี้ จึงเป็นผลพวงหนึ่งของการปฏิรูปที่เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2430 ด้วยเช่นกัน (ดู Davis, 1983; Guha, 1992; Ruangsri, 2020; Muksong, 2012, 2020 และ Buakamsri, 2020)

ระบบการปกครองเก่าและระบบการปกครองใหม่: ความแตกร้างในหมู่ข้าราชการ

อย่างไรก็ตาม ก่อนที่จะกล่าวถึงปรากฏการณ์การเปลี่ยนผ่านระบบการปกครองในพื้นที่อำเภอพรหมพิรามนั้น จำเป็นจะต้องทำความเข้าใจระบบการปกครองเก่าในภาพรวมตามพื้นที่หัวเมืองช่วงทศวรรษ 2430 โดยระบบการปกครองเก่านั้นจะอาศัยระบบไพร่เป็นพื้นฐานและอำนาจในการควบคุมดูแลราษฎรในพื้นที่หัวเมืองจะเป็นหน้าที่ของกรมการเมืองท้องถิ่นหรือ “มูลนาย” ที่อยู่ภายใต้การควบคุมของพระมหากษัตริย์ และมูลนายนี้ยังแบ่งออกเป็นมูลนายระดับสูงและมูลนายระดับล่าง โดยมูลนายระดับสูงคือบรรดาเจ้าเมืองหรือกรมการเมืองระดับสูงที่มีความใกล้ชิดกับขุนนางผู้ใหญ่และพระมหากษัตริย์ ที่มักจะสืบทอดตำแหน่งกันภายในสายตระกูลโดยที่รัฐบาลกรุงเทพฯ ไม่มีสิทธิอำนาจเหนือตำแหน่งเจ้าเมืองเหล่านี้อย่างเด็ดขาด เนื่องเพราะการแต่งตั้งคนอื่นที่ไม่ใช่เทือกเถาเหล่ากอของกรมการเมืองเดิมก็จะมีโอกาสเกิดเหตุขัดแย้งกับกรมการเมืองคนอื่นๆ ที่เป็นเทือกเถาเหล่ากอของกรมการเมืองเดิมได้ (Sakulleaw, 2018: 110-119)

นอกจากนี้ มูลนายอีกระดับหนึ่งคือมูลนายระดับล่าง มูลนายเหล่านี้จะมีความใกล้ชิดกับราษฎร เป็นอย่างมาก เนื่องจากมีหน้าที่ในการควบคุมดูแลราษฎร ทั้งในเรื่องของการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน การอยู่ในหมวดในกองไม่ให้ไพร่ในสังกัดหลบหนีไปต่างกอง

และดูแลการทำมาหากินของไพร่ให้พอเป็นกำลังของบ้านเมืองได้ (Sakulleaw, 2018: 108) ทั้งนี้ การปกครองของหัวเมืองในช่วงก่อนการปฏิรูปนั้นมีการแบ่งลำดับหน่วยการปกครองตั้งแต่หน่วย “บ้าน” ที่เป็นหน่วยที่เล็กที่สุด โดยมีผู้ใหญ่บ้านที่ผู้ว่าราชการเมืองเลือกตั้งเป็นหัวหน้า เมื่อหลายบ้านรวมกันก็จะเป็น “ตำบล” มีกำนันบรรดาศักดิ์พันเป็นหัวหน้า เมื่อหลายตำบลรวมกันก็เป็น “แขวง” มีหมื่นแขวงเป็นผู้ปกครอง และหลายแขวงรวมกันก็เป็นเมือง มีผู้รั้งหรือพระยามหานครเป็นผู้ปกครอง (Prince Damrong Rajanubhab Writings Club, 1986: 21) โดยราษฎรหัวเมืองภายใต้การกำกับของระบบไพร่ที่มีลำดับบังคับบัญชาชั้น นอกจากจะต้องเข้าการเกณฑ์เป็นกำลังไพร่พลในการสงครามหรือเป็นกำลังคนในกิจการของรัฐแล้ว ยังเป็นผู้ที่ต้องส่งส่วยให้กับกรมการเมืองหรือมูลนายที่จะเรียกเก็บส่วยให้กับรัฐบาลกรุงเทพฯ ซึ่งลักษณะการปกครองเช่นนี้ดำเนินมาอย่างน้อยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 จนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 5 (Sakulleaw, 2018: 108-109)

แน่นอนว่า ในการปกครองหัวเมืองในช่วงเวลาก่อนการปฏิรูปนั้น ทั้งบทบาทและอำนาจของกรมการเมืองท้องถิ่นล้วนมีลักษณะเป็นดั่งไม้ใหญ่ที่ยังรากลึกลงในพื้นที่ที่ปกครองของตนทั้งในระดับบนและระดับล่าง ด้วยเหตุเพราะสามารถสืบทอดตำแหน่งหน้าที่กันภายในสายตระกูลได้ โดยอาศัยความคุ้นเคยของตระกูลที่มีต่อเลขาไพร่ในกองส่วยนั้นๆ ซึ่งจะทำให้สะดวกต่อการเรียกเก็บส่วยส่งรัฐ หรือด้วยเหตุที่เป็นตระกูลทรงอิทธิพลและมีญาติพี่น้องในตำแหน่งกรมการเมืองอื่นๆ ที่ทำให้ยากต่อการที่คนนอกสายตระกูลจะเข้าไปต่อสายทำงานร่วมได้ อีกทั้ง การสืบทอดตำแหน่งของกรมการเมืองท้องถิ่นนี้ยังมักจะไม่ใช้การส่งต่ออำนาจจากพ่อสู่ลูก หากแต่เป็นการส่งต่ออำนาจสู่ญาติพี่น้องที่มีความสามารถในตระกูล (ดู Bunnak, 2005[1989]: 32 และ Sakulleaw, 2018: 109) ดังนั้น บทบาทหน้าที่ของกรมการเมืองท้องถิ่นจึงมีความสำคัญเป็นอย่างมากต่อการปกครองของรัฐก่อนการปฏิรูประบบราชการในพื้นที่หัวเมือง เพราะนอกจากจะมีความใกล้ชิดกับเลขาไพร่และเป็นผู้ที่ต้องลบล้างผลประโยชน์เข้าสู่รัฐแล้ว ยังหมายรวมไปถึงความพยายามในการรักษาความสงบเรียบร้อยในการปกครองพื้นที่หัวเมืองอีกด้วย

เมื่อเข้าสู่ยุคแห่งการปฏิรูประบบราชการในห้วงปลายทศวรรษ 2430 เป็นต้นมา จึงเลียงไม่ได้ที่รัฐบาลกลางของสยามจะยังคงใช้กรมการเมืองท้องถิ่นเดิมในการดำเนินการปกครองตามแบบแผนใหม่ ทั้งนี้ โดยมีการจัดสายการบังคับบัญชาและตำแหน่งหน้าที่ของข้าราชการอย่างเป็นลำดับและชัดเจนขึ้นตาม “พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่” พ.ศ.2440 อีกทั้ง รัฐสยามยังได้ปรับเปลี่ยนหลักเกณฑ์ที่ผู้จะเข้ารับราชการนั้น

จะต้องได้รับการศึกษาจากระบบการศึกษาศสมัยใหม่ ซึ่งจะเป็นการใช้คนตามคุณวุฒิและความสามารถ (Mead, 2005: 68) กระนั้น การปกครองในรูปแบบใหม่ก็ยังเผชิญปัญหาที่ไม่แตกต่างจากสมัยก่อนการปฏิรูป คือ การที่คนของส่วนกลางหรือคนนอกที่แม้ว่าจะเป็นคนที่มีคุณสมบัติตามแบบแผนของข้าราชการสมัยใหม่ก็ตามนั้น ไม่สามารถแทรกตัวเข้าไปทำงานได้อย่างปกติสุข เนื่องจากเครือข่ายว่ำนเครือของกรมการเมืองเดิมยังคงกระจายตัวทำงานในกรมกองต่างๆ ของหน่วยราชการในมณฑลนั้นๆ จนสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงบันทึกเอาไว้ในรายงานการตรวจราชการมณฑลเมื่อ พ.ศ.2441 ว่า “เป็นความจริงอย่างประหลาดที่ผู้ว่าราชการเมืองและกรมการเมืองในมณฑล...จะว่าเป็นสังขะญาติเกี่ยวดองกันไปทั้งมณฑลก็ว่าได้ ไซ้แต่เท่านั้นทุกๆ เมืองได้รักษาประเพณีแบบเดียวกัน...ถ้าใครแปลกถิ่นเข้าไปก็มักไม่มีความสุข...เป็นเรื่องที่จำเป็นจะต้องแก้ไข ” (NA R.5 M.48/2; อ้างใน Sakulleaw, 2018: 120-121) กล่าวได้ว่า ปัญหาเรื่องเครือข่ายว่ำนเครือที่จะนำไปสู่หนทางหายณะในการปกครองตามแบบแผนใหม่นี้จึงยังปรากฏเป็นข้อควรระวังสำคัญอยู่เสมอสำหรับข้าราชการใหม่ในช่วง พ.ศ.2445 ว่า “ถือเอาถือเรา คือ ชอบถือเป็นก๊กเป็นเหล่าชอบทำการแต่กับตนซึ่งเป็นพวกของตัวเอง รังเกียจคนอื่น ๆ ความประพฤติเช่นนี้ทำการกับใครไม่ได้ยึด” (Prince Damrong Rajanubhab Writings Club, 1986: 48)

กล่าวได้ว่า การปฏิรูปรัฐสยามในช่วงทศวรรษ 2430-2470 นั้น รัฐบาลสยามยังคงเผชิญกับปัญหาเรื่องเครือข่ายว่ำนเครือของกรมการเมืองท้องถิ่น อันทำให้เกิดการแบ่งพรรคแบ่งพวกและแตกร้าวกันในหมู่ข้าราชการ จนเป็นอุปสรรคต่อการสถาปนาระเบียบการปกครองแบบใหม่ มิพักต้องกล่าวว่า กระทั่งในหมู่ชนชั้นนำสยามช่วงทศวรรษ 2460-2470 เอง “ก็ยังมีแตกร้าวกันอย่างหนักในหมู่เจ้านายชั้นผู้ใหญ่” (Aeusrivongse, 2014: 110) และระหว่างเจ้านายชั้นสูงกับเจ้านายชั้นล่าง ที่ “การมีทัศนคติที่แตกต่างกัน...สะท้อนให้เห็นปัญหาหลายๆ อย่างในกลุ่มเจ้านายทั้งในแง่ของการจัดชั้นยศ การได้รับมอบหมายตำแหน่งราชการและการกระจายความมั่งคั่งภายในกลุ่ม...แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าจะทรงพยายามอย่างมากในการสร้างความเป็นปึกแผ่นภายในราชวงศ์ให้กลับคืนมา แต่ก็ยังคงมีความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจปรากฏให้เห็นในหมู่เจ้านายด้วยกันเอง ” (Mektrairat, 1992: 37-38) ตลอดทศวรรษ 2460-2470 เป็นช่วงเวลาที่กลุ่มเจ้านายก็มีความขัดแย้งสะสม หาได้มีความเข้มแข็งเป็นปึกแผ่นไม่ (Mektrairat, 1992: 43) ด้วยเหตุนี้ การปฏิรูปของสยามจึง “มิได้เป็นไปด้วยความราบรื่น แต่มีความตึงเครียดเกิดขึ้นใน

หลายระดับ ทั้งภายในและระหว่างชนชั้น, ทั้งภายในและระหว่างสถาบันต่างๆ ในสังคม ซึ่งมีทั้งสถาบันเก่า สถาบันเก่าที่แปรสภาพ และสถาบันที่สร้างใหม่” (Wantana, 1990: 39)

อย่างไรก็ตาม ในกรณีของมณฑลพิษณุโลกในช่วงต้นทศวรรษ 2470 ก็ปรากฏการแบ่งพรรคแบ่งพวกขึ้นในหมู่ข้าราชการจนเกิดเป็นความแตกร้างขึ้นระหว่างข้าราชการท้องถิ่นและข้าราชการที่มาจากส่วนกลาง กล่าวคือ มณฑลพิษณุโลกในช่วงทศวรรษที่ 2470 อันเป็นสมัยที่พระยาเพชรปราณีเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลนั้น (ดำรงตำแหน่งในช่วง พ.ศ. 2468-2471) ได้เกิดปรากฏการณ์การโยกย้ายข้าราชการท้องถิ่นจำนวนมาก และแทนที่ตำแหน่งที่ถูกโยกย้ายและปลดออกด้วยข้าราชการจากกรุงเทพฯ จนเป็นเหตุให้เกิดการวิจารณ์ทั้งในหมู่ข้าราชการและราษฎรในมณฑล ดังปรากฏในรายงานของพระยาราชเสนา คราวตรวจมณฑลพิษณุโลกเมื่อ พ.ศ.2471 ความว่า

กิตติศัพท์ราชการของมณฑลพิษณุโลก ซึ่งมีชาวกระเทบกระเทือนในระวางข้าราชการผู้ใหญ่กับผู้น้อยทราบมาถึงกรุงเทพฯ นั้น จะเป็นความจริงเพียงไร ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับตรับฟังจากเสียงของข้าราชการทั้งฝ่ายธุรการแผนกต่างๆ แลฝ่ายตุลาการ ตลอดจนราษฎรบางคน ได้ความพอฟังได้ว่า ท่านพระยาเพชรปราณี สมุหเทศาภิบาลเป็นผู้ที่ตั้งใจจากบ้านจัดการโดยเจตนาจะให้เป็นผลเรียบร้อยและสุจริตยุติธรรม แต่ท่านเชื่อฟังคนของท่าน (คือข้าราชการที่ท่านเคยใช้สอยเมื่อครั้งอยู่กรุงเทพฯ และได้ย้ายไปรับราชการอยู่ในมณฑลนั้น) เกินไปโดยมิได้สืบสวนหลักฐานประกอบให้ถ่องแท้ และรีบริดดำเนียรต้อนสิ่งที่เชื่อว่าจะไม่ดั้นโดยรุนแรงไป ใครจะทัดทาน หาฟังไม่...เป็นกรณีให้เกิดความรู้สึกแยกกันเป็นก๊กเป็นเหล่าขึ้นต่างไม่ไว้วางใจกัน อันเป็นการทอนกำลังของมณฑลอย่างยิ่ง (NA R7 M.4.1/14: 17-18)

นอกจากนี้ สภาพการปกครองดังกล่าวของมณฑลพิษณุโลกก็ยังเป็นที่เลื่องลือในหมู่ราษฎร ดังปรากฏน้ำเสียงของราษฎรในคอลัมน์ข่าว “เยี่ยมพิษณุโลก” เมื่อ พ.ศ.2471 ความว่า

ตั้งแต่เจ้าคุณเพชรฯ [พระยาเพชรปราณี] ย้ายมาเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลนี้ ซึ่งนับเป็นเวลาเกือบ 2 ปี ท่านยังไม่ได้ลงมือจัดการปราบปรามโจรผู้ร้าย จัดการบำรุงถนนหนทาง บำรุงการศึกษาและ

กิจการแผนกอื่นๆ ให้จริงจังอย่างไร เพราะนัยยะว่ามัวพะวงอยู่กับการโยกย้าย ถอด ถอน ลด ตำแหน่งข้าราชการ...ท่านมักจะเอาพรรคพวกของท่านมาแทนจนเวลานี้ที่อำเภอเมืองและที่ห้องมหาดไทยเกือบไม่มีคนเก่าเหลืออยู่เลย (NA R.7 M.26.4/14: 7)

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ความไม่ลงรอยกันระหว่างข้าราชการจากส่วนกลางและข้าราชการท้องถิ่นนั้น ยังคงปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดแม้ว่ากระบวนการปฏิรูประบบราชการนั้นได้ดำเนินการมากกว่า 40 ปี นับตั้งแต่ทศวรรษ 2430-2470 อีกทั้ง วัฏปฏิบัติของพระยาเพชรปณีสุมหเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลกก็ยังสวนทางกับข้อควรระวังที่มีไว้สำหรับเตือนใจข้าราชการปกครองที่รับเรียนในโรงเรียนมหาดเล็กหลวงที่กล่าวถึงเรื่อง “ทำการรุนแรงเกินไป คือ ตั้งใจจะทำให้ราชการดี แต่ไม่พิเคราะห์ถึงประโยชน์ของราชการที่จะได้เสียโดยจริง” และ “ใจเบา...เชื่อง่ายๆ ไม่หนักแน่น ความประพฤติดังนี้ ตัวมักจะทำให้ตัวเองเดือดร้อนเพราะคนที่ทำราชการโดยเฉพาะ ที่มีตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่นั้น คนพาลมักชอบประจบประแจงยุยงส่งเสริมให้ทำการโดยโกรธบ้างโดยชอบบ้าง” (Prince Damrong Rajanubhab Writings Club, 1986: 48) อย่างไรก็ตาม ความแตกร้าวระหว่างข้าราชการจากส่วนกลางและท้องถิ่นนั้น หาได้ส่งผลกระทบแต่เฉพาะในหมู่ข้าราชการเท่านั้นไม่ หากแต่ยังนำไปสู่การเกิดความตึงเครียดระหว่างข้าราชการจากส่วนกลางและราษฎรอีกด้วย ซึ่งผู้วิจัยจะคลี่คลายให้เห็นในลำดับต่อไป

ข้าราชการจากระบบเก่าในระบบราชการแบบใหม่: อำนาจและการต่อรองของ “พระยาอินทภูติกุทิต์”

รอยต่อของการเปลี่ยนผ่านจากการปกครองหัวเมืองแบบจารีตมาสู่การปกครองแบบสมัยใหม่ในช่วงต้นสมัยแห่งการปฏิรูปสยามนั้น ปรากฏในลักษณะของความประนีประนอมระหว่างระเบียบการปกครองแบบใหม่กับกรรมกรเมืองเก่า โดยในแง่หนึ่งอาจมองได้ว่ารัฐบาลสยามยังคงมีความจำเป็นที่จะต้องใช้กรรมกรเมืองเก่าในการดำเนินการเพื่อผลักดันการปฏิรูปให้ดำเนินต่อไปได้โดยสงบ แต่ในขณะเดียวกันลักษณะของความประนีประนอมเช่นนี้ กลับสะท้อนให้เห็นถึงอำนาจอันไม่เข้มแข็งของรัฐบาลสยามที่มีต่อข้าราชการในระดับหัวเมือง โดยในงานวิทยานิพนธ์เรื่อง “เจ้าพ่อในทัศนะของข้าราชการฝ่ายปกครองและตำรวจ” ของเวียงรัฐ เนติโพธิ์ (1994) พยายามชี้ให้เห็นว่าอำนาจท้องถิ่นในช่วงต้นของการสถาปนาอำนาจปกครองของรัฐบาลสยามนั้นยังคงเป็นข้อจำกัดที่รัฐบาล

จะต้องประนีประนอมด้วย กระทั่ง อำนาจอริเริ่มสถาปนาตัวอย่างเข้มแข็งและผู้มีอำนาจท้องถิ่นนั้นต้องพยายามปรับตัวให้เข้ากับระบบใหม่เพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้ในความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวต่อไปได้ อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่ผู้วิจัยกำลังจะชี้ให้เห็นนี้ ไม่ได้ต้องการจะถกเถียงต่อข้อเสนอที่ว่าผู้มีอำนาจท้องถิ่นนั้นยอมปรับตัวในระบบใหม่เพื่อธำรงรักษาอำนาจ หากแต่ต้องการสะท้อนให้เห็นถึงความไม่เข้มแข็งของอำนาจอริเริ่มที่ยังไม่สามารถสถาปนาตนได้อย่างเข้มแข็ง กระทั่ง ไม่สามารถบัญชาการให้มีการโยกย้ายตำแหน่งของข้าราชการได้ อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นถึงวิธีการในการต่อรองของข้าราชการท้องถิ่นกับอำนาจอริเริ่ม โดยตัวอย่างสำคัญของการที่รัฐบาลสยามไม่สามารถขึ้นวังสการได้ดังใจนึกแต่ยังคงต้องประนีประนอมนั้น คือ กรณีของข้าราชการจากระบบเก่าในระบบราชการแบบใหม่ อำมาตย์ตรี พระยาอินทภูติภักดี นายอำเภอเมืองพรหมพิราม

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาเอกสารทำเนียบข้าราชการหัวเมืองจะพบการโยกย้ายข้าราชการปกครองในตำแหน่งต่างๆ ตั้งแต่ระดับบนจนถึงระดับล่าง ซึ่งเป็นปรากฏการณ์สำคัญที่ชี้ให้เห็นว่าการทำทะเบียนเหล่านี้ คือความพยายามในการจัดระเบียบข้าราชการหัวเมืองและลดทอนโอกาสในการสั่งสมอำนาจของกรมการเมืองท้องถิ่น ตัวกรมการเมืองจึงจะต้องโยกย้ายไปในยังตำแหน่งอื่นหรือไปประจำยังเขตพื้นที่อื่นภายในระยะเวลาเพียงไม่กี่ปี ตัวอย่างเช่นในปี พ.ศ.2442 เมืองพิษณุโลก มีผู้ว่าราชการเมือง คือ พระยาราชขุทธานนท์พหลเทพภักดี พระยาไชยบูรณ์ (ทองอยู่) (Pimsen, 2003: 114) ซึ่งต่อมาได้ย้ายมาเป็นข้าหลวงจังหวัดแพร่และถึงแก่กรรมในเหตุการณ์กบฏเงี้ยวเมื่อ พ.ศ. 2445 ขุนนรดิตรักษา (ชินวิจิตร เนตร) ปลัดอำเภอชาวของอำเภอพรหมพิรามตั้งแต่ปี พ.ศ.2464 (Directory of Provincial Civil Servants 1923, 1923: 282) ต่อมาในปี พ.ศ. 2469 จึงย้ายไปรั้งตำแหน่งนายอำเภอนครไทยและย้ายไปดำรงตำแหน่งนายอำเภอบางระกำในปีเดียวกัน (The Cremation Volume of Luang Narattharaksa, 1978: 8) ขุนวิเศษประศาสน์ (พลอยวิเศษวงศ์) พ.ศ.2457 สอบไล่ได้วิชาสำรองปลัดอำเภอที่มณฑลพิษณุโลก และได้รับแต่งตั้งให้เป็นปลัดอำเภอพรหมพิราม ต่อมาจึงได้ย้ายไปเป็นปลัดอำเภอป่าหมาก และต่อมาใน พ.ศ.2461 ก็ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนวิเศษประศาสน์ และย้ายไปเป็นปลัดที่อำเภอนครไทย เมื่อ พ.ศ.2463 ต่อมาอีกหนึ่งปีจึงย้ายไปเป็นปลัดอำเภอชาวที่อำเภอแสนตอ จังหวัดอุดรดิตรัต เมื่อพ.ศ.2464 (Directory of Provincial Civil Servants 1923, 1923: 287) และเป็นปลัดอำเภอท่าปลา จังหวัดอุดรดิตรัต พ.ศ.2469 กระทั่งถูกผู้ร้ายยิงสังหารขณะไปปฏิบัติหน้าที่ พ.ศ.2471 (Death

News, 1928: 1191) หรือแม้แต่ พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดพิษณุโลกที่ดำรงตำแหน่งตั้งแต่ พ.ศ.2471-2475 นั้นก็ยังต้องผ่านกระบวนการโยกย้ายอยู่หลายตำแหน่งก่อนที่จะมาดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองพิษณุโลก เช่น เลขาธิการมณฑลอีสาน (อุบลราชธานี) เมื่อ พ.ศ.2453 ในขณะที่อายุเพียง 19 ปี และดำรงตำแหน่งต่อเนื่องมาจนกระทั่ง พ.ศ.2455 ก็ย้ายไปเป็นปลัดจังหวัดสุโขทัย (ศรีสะเกษ) สองปีต่อมาจึงย้ายมารั้งตำแหน่งปลัดมณฑลอุบลราชธานีเมื่อ พ.ศ.2457 และอีกหนึ่งปีต่อมาจึงได้ดำรงตำแหน่งปลัดมณฑลอุบลราชธานี กระทั่ง พ.ศ.2459 เป็นต้นมาจึงได้ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัด ทั้งตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดฉะเชิงเทรา พ.ศ.2459 ผู้ว่าราชการจังหวัดนครสวรรค์ พ.ศ.2461 ผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรี พ.ศ.2467 ผู้ว่าราชการจังหวัดระยอง พ.ศ.2470 และผู้ว่าราชการจังหวัดพิษณุโลก พ.ศ.2471 (The Cremation Volume of Praya Sontornpiphit, 1973)

นอกจากนี้ ในเอกสารทำเนียบข้าราชการหัวเมือง พ.ศ.2449 ยังปรากฏชื่อของพี่ชายพระยาอินทภูติภักดี ในตำแหน่งกรมการที่ปรึกษาอีกสองคนด้วยกัน คือ หลวงศรีราชยศ (ลิ) และหลวงสุนทรโยธี (ลบ) (Directory of Provincial Civil Servants 1906, 1906: 178) ทั้งนี้ในกรณีของลบหรือหลวงสุนทรโยธีนั้น อาจจะเป็นหรือไม่เป็นคนเดียวกันกับลบผู้เป็นพี่ชายของพระยาอินทภูติภักดีก็ได้ เนื่องจากในบันทึกความทรงจำของบุตรสาวที่เขียนถึงประวัติของพระยาอินทภูติภักดีนั้น ระบุว่าเจ้าคุณอินมีพี่น้องอยู่ด้วยกัน 4 คน คือ คุณหลวงเมือง (ลิ อินทภูติ) คุณอภัย (ลบ อินทภูติ) พระยาอินทภูติภักดี (เล็ก อินทภูติ) และนายพิน อินทภูติ (The Cremation Volume of Mrs. Sangwan Charoenkarn (Indubhuti), 1987) แต่ในข้อมูลหนังสืองานศพของ พล.ท.ชัยรัตน์ อินทภูติ ผู้เป็นบุตรชายของหลวงราชศรียศ (ลิ) นั้น ระบุว่าตนเกิดเมื่อปี พ.ศ.2453 ณ ตำบลท่าอิฐ อำเภอบางโพ จังหวัดอุตรดิตถ์ ก่อนที่จะย้ายไปศึกษาที่โรงเรียนวัดเทพศิรินทราวาสและจบการศึกษาชั้นมัธยมปลายเมื่อ พ.ศ.2470 จึงมีความเป็นไปได้ว่าหลวงศรีราชยศ (ลิ) ซึ่งเป็นข้าราชการสังกัดกระทรวงมหาดไทยนั้นอาจจะมีการย้ายไปรับราชการยังอุตรดิตถ์ในช่วงหลัง พ.ศ. 2449 และย้ายไปประจำยังกรุงเทพฯ ในภายหลัง พ.ศ.2453 ซึ่งทำให้มีโอกาที่บุตรชายหรือพล.ท.ชัยรัตน์ได้เข้าเรียน ณ โรงเรียนวัดเทพศิรินทราวาส (The Cremation Volume of Lt. Gen. Chairat Indubhuti, 1984) จะเห็นได้ว่า การโยกย้ายของข้าราชการนั้นไม่เพียงแต่ย้ายเฉพาะตัวบุคคลเพียงเท่านั้น หากแต่ยังต้องโยกย้ายครอบครัวของตนติดตามไปด้วย ดังนั้นจึงเป็นการยากต่อการลงหลักปักฐานและสั่งสมอิทธิพลดังเช่นกรมการเมือง

แบบจารีต อย่างไรก็ตาม ในบรรดาเอกสารทำเนียบหัวเมืองที่ชี้ให้เห็นถึงการโยกย้ายอย่าง พลวันของข้าราชการหัวเมืองนี้ กลับปรากฏรายชื่อของบุคคลผู้หนึ่ง ซึ่งดำรงตำแหน่งเดิมมาอย่างต่อเนื่องยาวนานแม้ว่าจะได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ชั้นพระยาแล้วก็ตาม คือ พระ ปุควันบุรินทร์ หรือพระยาอินทภูติภักดี (เล็ก อินทภูติ) นายอำเภอพรมพิราม จังหวัด พิชณุโลก

ทั้งนี้ อำมาตย์ตรี พระยาอินทภูติภักดี (เล็ก อินทภูติ) เป็นคนที่เกิดและเติบโตขึ้น ในตัวเมืองพิษณุโลก (The Cremation Volume of Mrs. Sangwian Charoenkarn (Indubhuti), 1987) โดยเกิดเมื่อวันที่ 9 เมษายน พุทธศักราช 2406 (“Death News,” 1930: 3968) รั่วเรียนศึกษาโดยการบวชเป็นพระภิกษุ ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วรมหาวิหาร (Satapanawatana, 2003: 2) และเริ่มเข้ารับราชการใน พ.ศ.2423 เป็น หลวงศรีเสนา กรมการจังหวัดพิษย โดยต่อมาเป็นตุลาการศาลจังหวัดพิษณุโลกเมื่อ พ.ศ. 2424 โดยในขณะนั้นอายุ 18 ปี และใน พ.ศ.2427 ก็ได้เข้าดำรงตำแหน่งเป็นนายอำเภอ เมืองพิษณุโลกและถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเป็นข้าราชการปกครองนับแต่นั้น โดยใน ระหว่างที่ดำรงตำแหน่งนายอำเภอเมืองพิษณุโลกหลวงศรีเสนาก็ได้รับหมายเปลี่ยนนาม บรรดาศักดิ์ใน พ.ศ.2431 เป็นหลวงบุรีรองเมือง และ พ.ศ.2436 ได้รับพระทวนบรรดาศักดิ์ เป็นหลวงอุดรเขตบริหาร กระทั่งใน ปี พ.ศ.2440 จึงได้เข้าดำรงตำแหน่งเป็นนายอำเภอ เมืองพรมพิรามและได้รับพระราชทานสัญญาบัตรบรรดาศักดิ์เป็นพระปุควันบุรินทร์ใน พ.ศ.2441

การเข้าดำรงตำแหน่งนายอำเภอเมืองพรมพิรามของพระยาอินทภูติภักดีใน ช่วงแรกนั้น ปรากฏหลักฐานที่น่าสนใจว่าได้มีประกาศให้ย้ายไปดำรงตำแหน่งเป็นผู้ว่า ราชการเมืองนครป่าหมาก พร้อมทั้งเลื่อนบรรดาศักดิ์จากหลวงอุดรเขตบริหารเป็นพระ ปุควันบุรินทร์ถือศักดินา 1600 ขึ้นต่อเมืองพิษณุโลก เมื่อวันที่ 2 มีนาคม ร.ศ.117(พ.ศ. 2441) (“Appointment of Civil Officer,” 1898: 525) แต่กลับปรากฏว่าพระปุควัน บุรินทร์นั้นหาได้ย้ายไปดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการยั้งเมืองนครป่าหมากไม่ แต่กลับยังคง ประจําอยู่ในตำแหน่งนายอำเภอพรมพิรามเช่นเดิม โดยปรากฏรายนามของพระปุควัน บุรินทร์ในตำแหน่งนายอำเภอพรมพิรามนี้อยู่ในหนังสือ ทำเนียบหัวเมือง ร.ศ.118 ซึ่ง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย “มีรับสั่งให้หม่อมอนุวงศ์ วรพัฒน์...รวบรวมจากทำเนียบในกระทรวงสอบกับบัญชีในกรมพระอาลักษณ์ และหนังสือ อื่นๆ ฉบับ” และพิมพ์ครั้งแรก เมื่อวันที่ 1 เมษายน ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) (ดูคำนำ

พิมพ์ครั้งแรกของพระพจนวิลาส ใน Pimsen, 2003) โดยอาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า ระยะเวลาของประกาศและการจัดพิมพ์หนังสือทำเนียบข้าราชการหัวเมืองนั้นมีระยะเวลาห่างกันเพียง 29 วัน และคำนำของหนังสือ ทำเนียบหัวเมือง ร.ศ.118 ยังระบุต่ออีกว่า “ชื่อข้าราชการที่พึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งเมื่อหนังสือเล่มนี้ได้ลงพิมพ์แล้ว จึงยังขาดอยู่ก็มีหลายตำแหน่ง” ทำให้ข้อมูลในส่วนชื่อของข้าราชการบางส่วนนั้นมีการว่างเว้น กระนั้นเป็นที่น่าสังเกตว่าระยะเวลาในการได้รับบรรดาศักดิ์และการตีพิมพ์หนังสือนั้น ค่อนข้างใกล้เคียงกัน อีกทั้งยังปรากฏรายชื่อของพระปुควันบุรินทร์ที่เป็นบรรดาศักดิ์ใหม่แต่กลับไม่ได้ไปประจำอยู่ที่นครป่าหมากและที่นครป่าหมากกลับปรากฏชื่อของพระชุมแสงสงคราม (พรหมเทศ) ดำรงตำแหน่งอยู่ (Pimsen, 2003: 114) จนนำมาสู่คำถามที่ว่า เหตุใดพระปุควันบุรินทร์จึงไม่ย้ายไปดำรงตำแหน่งตามบัญชาการของส่วนกลาง?

แน่นอนว่า การประนีประนอมกับกรมการเมืองท้องถิ่นของรัฐบาลส่วนกลางนั้นเป็นลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่หัวเมือง อีกทั้ง อำนาจในการปกครองและบัญชาการข้าราชการหัวเมืองนั้นดูจะมาจากข้าหลวงเทศาภิบาลหรือสมุหเทศาภิบาลมากกว่าจะเป็นอำนาจจากส่วนกลางโดยตรง ดังที่ปรากฏการให้อำนาจแก่ข้าหลวงเทศาภิบาลใน “พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่” พ.ศ.2440 ว่า

ให้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยแลข้าหลวงเทศาภิบาล เมื่อได้อนุมัติของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย แล้ว มีอำนาจจะตั้งกฎข้อบังคับเจ้าพนักงาน ผู้กระทำการตามพระราชบัญญัตินี้ได้ตามสมควร เพื่อให้ปฏิบัติราชการในหน้าที่ตามพระราชบัญญัติให้เรียบร้อยแลสะดวกยิ่งขึ้น เพื่อจะแก้ไขความขัดข้อง โดยเหตุที่ภูมิประเทศหรือลักษณะการในท้องที่ต่างกันั้น (“Provincial Administrative Act,” 1897: 106)

กล่าวได้ว่า อำนาจการตัดสินใจเด็ดขาดต่อการปกครองหัวเมืองในแต่ละมณฑลนั้น น่าจะขึ้นตรงต่อข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ข้าหลวงเทศาภิบาลมีอำนาจเปลี่ยนกรมการอำเภอ...มีอำนาจที่จะถอดถอนผลัดเปลี่ยน และย้ายตำแหน่งกรมการอำเภอได้ทุกตำแหน่ง” (Provincial Administration Act, 1897: 116) และมีความเป็นไปได้ว่าระหว่างตัวข้าหลวงเทศาภิบาลและพระปุควันบุรินทร์เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเป็นนายอำเภอเมืองพิษณุโลกนั้น อาจได้มีโอกาสทำงานร่วมกันอยู่บ่อยครั้ง โดยเหตุที่กล่าวเช่นนี้เพราะตัวของข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลกหรือพระศรีสุริยราชวร

นุวัตร (เซย กัลยานมิตร) นั้น มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกันกับพระปุกวันบุรินทร์ คือเกิดในปี พ.ศ.2406 เช่นเดียวกัน นอกจากนี้ พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรนั้นยังเคยดำรงตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองพิชัยมาก่อน กระทั่ง ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลใน พ.ศ.2437 ทั้งนี้ สมเด็จพระยาดำรงฯ ทรงมีความเห็นต่อตัวพระศรีสุริยราชวรานุวัตรว่า “มีความสามารถมั่นคงในการปกครองซึ่งราษฎรทั้งหลายในหัวเมืองมณฑลนั้น ได้เคยเห็นการปกครองเมืองพิชัยมาแต่ก่อน มีความนิยมเชื่อถืออยู่โดยมากแล้ว” อีกทั้งยัง “ได้จัดการฝึกหัดคนขึ้นรับราชการได้ในมณฑลนั้นเอง ใช้แต่ต้องการข้าราชการจากกรุงเทพฯ กรุงเทพฯ ยังต้องขอคนซึ่งพระศรีสุริยราชวรานุวัตรได้ฝึกหัดขึ้นในมณฑลพิษณุโลกส่งไปรับราชการในมณฑลอื่น” (Phitsanulok Regent’s Report, 1900: 2) จึงมีความเป็นไปได้ว่า พระปุกวันบุรินทร์เมื่อครั้งยังเป็นนายอำเภอเมืองพิษณุโลกอาจจะได้รับการฝึกหัดและผลักดันจากตัวพระศรีสุริยราชวรานุวัตรผู้เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลในขณะนั้นด้วย

นอกจากนี้ การไม่ไปดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองตามประกาศจากส่วนกลางของพระปุกวันบุรินทร์นั้น อาจมีเงื่อนไขจากเหตุผลส่วนตัวและชาวบ้านในพื้นที่อีกด้วย กล่าวคือ พระปุกวันบุรินทร์เมื่อย้ายไปดำรงตำแหน่งนายอำเภอพรมพิรามก็ได้บุกเบิกตั้งบ้านเรือนของตนขึ้นดังปรากฏในบันทึกฉบับลายมือ ซึ่งบุตรหลานได้จดบันทึกตามคำบอกเล่าของคุณสงเวียง เจริญการผู้เป็นบุตรสาวคนเล็กของพระยาอินทภูติภักดี ความว่า

เมื่อข้าพเจ้าจำความได้ ข้าพเจ้าได้ไปเติบโตที่อำเภอพรมพิราม เพราะเจ้าคุณพ่อได้ไปดำรงตำแหน่งนายอำเภออยู่ที่นั่น ขณะนั้นท่านยังเป็นพระปุกวันบุรินทร์ ท่านมีชื่อเสียงในการปราบปรามโจรผู้ร้าย พรหมพิรามเป็นอำเภอที่มีผู้ร้ายชุกชุม แต่ท่านไปอยู่กลับสงบเรียบร้อยดี ราษฎรก็รักแลเคารพท่านมาก ท่านจึงได้บุกเบิกที่ดินเป็นเทือกสวนไร่นาปลูกบ้านใหญ่โต ตั้งหลักฐานอยู่ที่อำเภอพรมพิราม มีช้างม้าวัวควายลงลูกจ้างทำนาทุกปี...บ้านใหญ่โตเป็นแบบเรือนแพสองหลังติดกัน
(A Handwritten Biography of Phraya Inthabhuttipakdee, n.d.)

หากพิจารณาจะเห็นได้ว่า พระยาอินทภูติภักดีนั้นมีการลงหลักปักฐานอยู่ที่อำเภอพรมพิรามด้วยความตั้งใจมั่น อีกทั้ง ยังมีช้าง ม้าและบริวารจำนวนไม่น้อย โดย “ปกครองราษฎรแบบพ่อปกครองลูก แก่เฒ่าขนาดไหนก็เรียกคุณพ่อ ทั้งรักทั้งกลัว ท่านเป็น

ผู้มีเมตตาธรรมโดยแท้ ใครเดือดร้อนอาหารการกินหรือเงินทானก็ช่วยได้ รู้ว่าที่ไหนอดอยากก็ไปเอามาเลี้ยงเป็นสิบบๆ ครั้ว” (A Biographical Sketch of Phraya Inthabhutpakdee in the Handwritten Version of Mrs.Sangwian Charoenkarn, n.d.) แน่ละ เมื่อพระปู่คว้นบุรินทร์ได้ตั้งใจมั่นที่จะลงหลักปักฐานมั่นคงที่อำเภอพรหมพิรามแล้ว “ก็ยากที่จะเคลื่อนย้ายไปไหน” อันเป็นวิถีปฏิบัติโดยทั่วไปของกรมการเมืองแบบจารีต (Bunnak, 2005[1989]: 32) ดังนั้น การที่พระปู่คว้นบุรินทร์ไม่ย้ายไปตามคำสั่งของทางราชการนั้น ในทางหนึ่งอาจด้วยเพราะเหตุดังนี้ แต่การปฏิเสธต่อคำสั่งของทางราชการนั้นจะกระทำได้ด้วยวิธีการใด?

ความเป็นไปได้ประการหนึ่งนั้นอาจจะเป็นดังที่กล่าวไปในข้างต้นว่า ข้าหลวงเทศาภิบาลมีอำนาจในการโยกย้ายสับเปลี่ยนข้าราชการในตำแหน่งกรมการเมืองได้โดยตรง และมีอำนาจในการจัดการดูแลความเรียบร้อยภายในมณฑลให้สอดคล้องกันกับสภาพการณ์ในแต่ละท้องที่ อีกทั้ง เรื่องโจรผู้ร้ายปล้นฆ่ายังคงเป็นปัญหาสำคัญที่ดำรงอยู่ในสังคมสยามจวบจนถึงทศวรรษที่ 2470 แล้วก็ตาม ดังที่ปรากฏความวิตกกังวลของผู้ปกครองในรายงานทูลเกล้าฯ ของ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรี ถึงสถิติการเกิดคดีในรายงานกรมปลัดภังคะในช่วงปี พ.ศ.2470 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ได้ทรงมีพระราชกระแสตอบกลับที่แสดงถึงความวิตกกังวลเอาไว้ในรายงานว่า

สถิติเหล่านี้ทำดีมากและจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง สำหรับราชการ. เรื่องที่มีฆาฏกันตายเพิ่มมากขึ้นออกจะแปลก จะเป็นด้วยเหตุใดนาลองคิด. สังเกตดูจำนวนอาวุธปืนที่ได้อนุญาตเพิ่มมากขึ้นมากเหมือนกัน. การที่มีฆาฏกันมากขึ้นนั้นคงจะไม่ใช่เพราะมีพลเมืองมากขึ้นอย่างเดียว จะเป็นเพราะตำรวจไม่พอ บกพร่องในหน้าที่เรื่องจับกุมหรืออย่างไร ขอบกลมา. นอกจากนี้ก็อาจเกิดจากการศึกษา ซึ่งทำให้หมดความเชื่อถือในสวรรค์นรกและของศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ, ตลอดจนความศักดิ์สิทธิ์ของรัฐบาล และเพื่อลบล้างความเชื่อถือเหล่านั้นแล้ว หาได้อบรมให้มีนิสัยให้ดีขึ้นโดยทางอื่น ทำให้หมดสโรณที่นับถือ และหมดความเกรงกลัวต่อทั้งในโลกนี้และโลกหน้า (NA R7 M.4.1/14: 2)

ด้วยเหตุนี้ จึงมีความเป็นไปได้ในกรณีที่ไม่มีการย้ายอยู่สองทางเป็นอย่างน้อย คือ กรณีแรก เจ้าคุณอินเป็นผู้ที่มีความเหมาะสมกับท้องที่ที่ดูแล โดยในกรณีของพระยาอินท

ญาติภักตินั้น ไม่เพียงแต่มีฝีมือในการปราบปรามโจรผู้ร้ายในท้องที่อำเภอพรหมพิรามที่ขึ้นชื่อว่าเป็นเมืองที่มีนักเลงท้องถิ่นอยู่โดยทั่วไปแล้ว (Satapanawatana, 2009: 44) ยังเป็นคนที่ราชกร ทั้งรัก ทั้งนับถือและเกรงกลัวมาก (Satapanawatana, 2003: 2 และ A Biographical Sketch of Phraya Inthabhutipakdee in the Handwritten Version of Mrs. Sangwian Charoenkarn, n.d.) ด้วยสภาวะการณ์ของอำเภอพรหมพิรามและความสามารถของเจ้าคุณอินแล้ว มิพักต้องกล่าวว่า มีส่วนสำคัญอย่างมากต่อการดำรงความสงบของราชการในหัวตันของการปฏิรูป จึงค่อนข้างมีความเป็นไปได้ว่าด้วยความเล็งเห็นถึงความสามารถดังกล่าวนี้ พระศรีสุริยราชวรานุวัตรข้าหลวงมณฑลเทศาภิบาลจึงไม่ได้อนุมัติให้มีการย้ายตำแหน่งแต่อย่างใด

ในอีกกรณีหนึ่ง คือ ราชการในท้องที่เข้าชื่อร่วมกันคัดค้านเพื่อมิให้เกิดการย้ายตามคำสั่งของส่วนกลาง โดยการที่ราชการเข้าชื่อคัดค้านนี้ได้ปรากฏในหนังสือ อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณแม่สังเวียน เจริญการ (อินทุติ) (2530) แต่เป็นกรณีที่เกิดขึ้นในช่วงหลัง พ.ศ.2445 กล่าวคือ ภายหลังจากที่ปราบปรามกบฏเงี้ยวจนราบคาบแล้ว ทางราชการจะมีการปูนบำเหน็จรางวัลให้ “โดยให้ย้ายไปเป็นเจ้าเมือง ให้เลือกเอาว่าจะไปอยู่จังหวัดใดก็ได้ใน 3 จังหวัด คือ สวรรคโลก พิจิตร เพชรบูรณ์ แต่ท่านมิได้ย้ายไปจังหวัดใด เนื่องจากราชการที่มีความเคารพในตัวท่าน ได้เข้าชื่อกันร้องต่อทางการขอให้ท่านปกครองอำเภอพรหมพิรามต่อไป เป็นอย่างนี้ถึง 2 ครั้งด้วยกัน” (The Cremation Volume of Mrs. Sangwian Charoenkarn (Indubhuti), 1987) นอกจากนี้ ในฉบับลายมือเขียนต่อไปอีกด้วยว่า “เจ้าพระยาสุรสีห์เจ้านายของท่านดำนิว่าพระยาอินนี้หัวดีจริง ๆ” (A Handwritten Biography of Phraya Inthabhutipakdee, n.d.) ทั้งนี้ บันทึกดังกล่าวเป็นการจดบันทึกจากความทรงจำของคุณสังเวียน เจริญการ จึงอาจมีความคลาดเคลื่อนในเรื่องของตัวบุคคลจึงจำเป็นต้องทำการวิพากษ์อย่างละเอียด โดยจากข้อความดังกล่าวทำให้สันนิษฐานได้ 2 ทาง คือ 1) เจ้านายที่กล่าวถึงนั้นคือ พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร (โพธิ์ เนติโพธิ์) หรือไม่? เพราะพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรนั้น เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลกที่เข้าดำรงตำแหน่งต่อจากพระยาภักตินรงค์ (สิน หรือ สิน ไกรฤกษ์) ซึ่งย้ายจากตำแหน่งข้าหลวงกำกับราชการเมืองอุบลราชธานีมาประจำการเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลกเมื่อ พ.ศ.2445 โดยย้ายเข้ามาภายหลังจากที่พระศรีสุริยราชวรานุวัตรย้ายขึ้นไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพายัพในปีเดียวกัน กระทั่ง ถึงแก่กรรมด้วยการ “ป่วยเป็นไข้พิษ” ใน พ.ศ.2446 (Death News, 1903: 652)

กล่าวได้ว่าเป็นการดำรงตำแหน่งในระยะเวลาอาจไม่ถึง 1 ปี และพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร (โพธิ์ เนติโพธิ์) ผู้ว่าราชการเมืองพิไชย ณ ขณะนั้น จึงได้เข้าดำรงตำแหน่งต่อ อีกทั้งตัวพระยาโพธิ์ยังเป็นคนที่พระศรีสุริยราชวรานุวัตร (เชย) เห็นว่าเป็นคนที่มีแว้วดีและได้ตั้งตัวมารับราชการ

[โดยให้]เป็นตำแหน่งตั้งแต่ชั้นผู้น้อย เลื่อนที่ขึ้นไปตามลำดับด้วยความสามารถจนได้ที่พระสีหสงคราม ผู้ว่าราชการเมืองอุตรดิตถ์ เมื่อ พ.ศ.2445 เกิดกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ เวลานั้นเจ้าพระยาสุรสีห์ฯ ลงมาตั้งตำแหน่งปลัดพลเรือนกระทรวงมหาดไทย...ตัวฉัน [สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงฯ] ก็ได้เคยไปเมืองเหนือ และเคยเดินบกแต่เมืองอุตรดิตถ์ไปเมืองแพร่ รู้เบาะแสภูมิลำเนาด้วยกันทั้ง 2 คน [รวมตัวพระยาสุรสีห์] พอได้รับโทรเลข...เกิดผู้ร้ายเงี้ยวฉกชิง...ปรึกษากัน [แล้ว]...จึงรีบมีโทรเลขไปยังเมืองอุตรดิตถ์ฉบับหนึ่ง ส่งพระยาโพธิ์ให้รวมกำลังกับเครื่องศัสตราวุธ รีบยกไปสกัดทางที่ช่องเขาพริ้ง อันเป็นที่คับขันในทางเดินมายังอุตรดิตถ์ (Damrong Rajanubhab, 2016[1944]: 264)

ทั้งนี้ พระปู่คว้นบุรินทร์นั้นถือเป็นหนึ่งในขุนศึกกองหน้าในการปราบเงี้ยวและสังกัตพระยาพิชัย (พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร โพธิ์ เนติโพธิ์) โดยหนึ่งในวีรกรรมของพระปู่คว้นบุรินทร์ที่ปรากฏ คือ ในเวลา 5 โมงเช้าของวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ.2445 กองกำลังเงี้ยวราว 50 คนได้ลักลอบข้ามเข้ามายังด่านไฮ้อ้า บนเขาพลึง และได้ตีด่านฮ่าฮ้าแตกตรงมายังค่ายของพระยาพิชัย (โพธิ์ เนติโพธิ์) ที่ตั้งกองกำลังอยู่ปางฮ้อหรือปางตันผึ่ง โดยในเหตุการณ์คับขันคราวนั้นกองกำลังของพระปู่คว้นบุรินทร์และนายร้อยเอกช่วงที่เป็นกองหน้าให้กับพระบริรักษ์ผู้ว่าราชการเมืองพิษณุโลกคงได้รับรายงานการลอบโจมตีนี้และอยู่ในบริเวณใกล้ที่สุด โดย ณ ตอนนั้นกองกำลังของพระปู่คว้นบุรินทร์ตั้งอยู่ที่ “บางบ้านนาข้าม [ตำบลนาข้าม] เขตอำเภอลับแล” จึงได้โทรศัพท์จากบางบ้านนาข้ามนั้นแจ้งไปยังส่วนกลางเพื่อรายงานสถานการณ์ก่อนที่ “พระปู่คว้นกับนายร้อยเอกช่วง[จะ]ได้รับยกทัพตามพวกเงี้ยวไป ” (Collected Chronicles Volume 75: A Suppression of the Ngiao Rebellion Part 1, 1959: 81) จนเมื่อได้ปะทะศึกกับเงี้ยวและสามารถขับไล่เงี้ยวไปได้แล้ว กองกำลังของพระบริรักษ์ผู้ว่าราชการเมืองพิษณุโลกก็มาถึงและได้เคลื่อนกำลังไปตั้งอยู่

บริเวณตำบลไฮ้อ้า และพระบริรักษ์เห็นว่าไฮ้อ้านั้น “เป็นทางแยกทางเมืองแพร่ลงมาสู่อุตรดิตถ์แลมาลี้บแลได้หลายทางจึงทำจดหมายถึงพระยาพิชัยว่าตัวข้าพระพุทธเจ้าขอยกไปบ้านให้หา” ส่วนพระปุกวันบุรินทร์และนายร้อยเอกช่วงก็คงได้ตามไปสมทบกับกองกำลังของพระบริรักษ์แล้ว แต่ก็ถูกส่งตัว “ให้นายร้อยเอกช่วง พระปุกวันคุมกำลังไปฟังการที่พระยาพิชัย” เมื่อทั้งพระปุกวันบุรินทร์และนายร้อยเอกช่วงมาถึงค่ายของพระยาพิชัยก็ได้ถูกพระยาพิชัยขอตัวให้มาอยู่ในสังกัดทัพ เนื่องจากเห็นฝีมือเป็นที่ประจักษ์ในการรบคราวที่พระยาพิชัยถูกเงี้ยวล้อมโจมตี โดยพระบริรักษ์ “ได้รับจดหมายพระยาพิชัย...ขอเอาตัวพระปุกวันนายร้อยเอกช่วงแลกำลังไว้ในกองพระยาพิชัย ส่วนตัวข้าพระพุทธเจ้า[พระบริรักษ์]เห็นชอบให้ไปตั้งที่ช่องแคบทางให้หาย[ไฮ้อ้า]” (Collected Chronicles Volume 75: A Suppression of the Ngiao Rebellion Part 1, 1959: 99) กล่าวได้ว่า บทบาทของพระปุกวันบุรินทร์นายอำเภอพรหมพิรามนั้นโดดเด่นเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการเข้าไปช่วยทัพพระยาพิชัย (โพธิ์ เนติโพธิ์) ในคราวคับขัน จนเป็นที่ได้รับความไว้วางใจจากพระยาพิชัยจนขอให้พระปุกวันบุรินทร์ได้มาเข้าร่วมกองกำลังด้วยกัน ฉะนั้น ด้วยเหตุที่เผชิญสงครามมาด้วยกันและอยู่ภายใต้การบัญชาการของพระยาพิชัยที่ต่อมาได้เลื่อนขึ้นไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลพิษณุโลก จึงอาจกล่าวได้ว่ามีความสนิทแนบแน่นพอที่จะตำหนิกันในการทำงานว่า “ห่วยจริงๆ” แต่ก็มีความเป็นไปได้มากกว่าในข้อสันนิษฐานที่ 2 ว่าผู้ที่กล่าวประโยคว่า “ห่วยจริงๆ” นั่นก็คือ “พระยาสุรสีห์” (เชย กัลยานมิตร) เอง เนื่องจากพระปุกวันบุรินทร์นั้นได้ทำงานกับพระศรีสุริยราชวรานุวัตรตั้งแต่ครั้งยังเป็นนายอำเภอเมืองพิษณุโลก กระทั่ง ย้ายมาดำรงตำแหน่งนายอำเภอพรหมพิรามแล้วก็ตาม จึงมีความเป็นไปได้ว่า ผู้ที่พระปุกวันบุรินทร์ให้ความเคารพนับถือจนกระทั่งเรียกว่าเป็น “เจ้านาย” นั้นน่าจะเป็นพระศรีสุริยราชวรานุวัตรที่ต่อมาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาสุรสีห์ฯ ซึ่งยังดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลกอยู่ช่วงระยะเวลาสั้นๆ ภายหลังจากปราบเงี้ยวสำเร็จใน พ.ศ.2445 ก่อนที่จะย้ายขึ้นไปเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพายัพในปีเดียวกัน ด้วยระยะเวลาสั้นๆ นี้จึงน่าจะเพียงพอต่อการจัดแจงบำเหน็จรางวัลให้แก่พระปุกวันบุรินทร์และข้าราชการตลอดจนราษฎรที่มีส่วนร่วมในการสงคราม กระทั่งได้รับการปฏิเสธจากพระปุกวันบุรินทร์เป็นหนที่สองจนกระทั่งทำให้พระยาสุรสีห์ฯ ได้กล่าวประโยคที่ว่า “ห่วยจริงๆ” (The Cremation Volume of Mrs. Sangwian Charoenkarn (Indubhuti), 1987)

แน่นอนว่าทั้งการยับยั้งการโยกย้ายตำแหน่งของตัวพระปุกวันบุรินทร์ในการไปประจำยังนครป่าหมากและยังให้ดำรงตำแหน่งที่พรหมพิรามต่อไปตามประสงค์ของพระปุกวันบุรินทร์นี้ในทางหนึ่งย่อมสะท้อนให้เห็นอำนาจในการต่อรองของกรมการเมืองท้องถิ่นที่มีต่ออำนาจของส่วนกลาง อีกทั้ง การยับยั้งการโยกย้ายดังกล่าวยังมีเงื่อนไขของการเข้าชื่อโดยราษฎรที่อาจเป็นข้อสนับสนุนต่อการตัดสินใจของพระศรีสุริยราชวรานุวัตรข้าหลวงเทศาภิบาล กระทั่งนำไปสู่การยับยั้งการโยกย้ายตำแหน่งดังกล่าว ทั้งนี้ หากสังเกตจะเห็นได้ว่ามีระบุดึงกระทำเข้าชื่อยับยั้งของราษฎรถึง 2 ครั้งด้วยกัน จึงมีความเป็นไปได้ว่าการเข้าชื่อของราษฎรอาจเคยกระทำมาก่อนแล้วเมื่อครั้ง พ.ศ.2441 (The Cremation Volume of Mrs. Sangwian Charoenkarn (Indubhuti), 1987)

อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่าทั้ง 2 กรณีที่ผู้วิจัยได้หยิบยกมานั้น ในทางหนึ่งก็เปิดเผยให้เห็นถึงเงื่อนไขของการไม่ได้โยกย้ายออกไปจากตำแหน่งหน้าที่เดิมของพระยาอินทฤทธิภักดีหรือพระปุกวันบุรินทร์ แต่ในอีกทางหนึ่งก็ชี้ให้เห็นถึงเงื่อนไขเฉพาะของพื้นที่ที่มีต่อวิธีการจัดการปกครองท้องถิ่นในห้วงเวลาแห่งการปฏิรูป ซึ่งยังคงมีลักษณะของการประนีประนอมระหว่างระเบียบการปกครองใหม่กับกรมการเมืองท้องถิ่น ที่วางอยู่บนเงื่อนไขของการธำรงรักษา “ความสงบ” ในพื้นที่เป็นสำคัญ นอกจากนี้ ทั้ง 2 กรณีที่ยกมานั้นยังนำไปสู่การคลี่คลายให้เห็นถึงสถานภาพของรัฐบาลกลางสยามในห้วงต้นการปฏิรูปว่าแท้จริงแล้วอำนาจหน้าที่ในการควบคุมกลไกการปกครองในระดับท้องถิ่นไม่ได้อยู่ในกำมือของรัฐบาลส่วนกลางอย่างเบ็ดเสร็จ หากแต่อยู่ที่ข้าหลวงเทศาภิบาลที่จะต้องจัดระเบียบการปกครองใหม่และประนีประนอมกับอำนาจของกรมการเมืองท้องถิ่น

แต่ในขณะเดียวกัน การประนีประนอมกับกรมการเมืองท้องถิ่นนั้น ยังเอื้อให้เกิดช่องทางในการต่อต้านอำนาจของรัฐส่วนกลางโดยราษฎรอีกด้วย ดังที่ปรากฏรูปแบบของการต่อต้านคำสั่งของทางราชการโดยราษฎรที่ไปเข้าชื่อเรียกร้องไม่ให้มีการโยกย้ายตำแหน่งนายอำเภอ ซึ่งการเข้าชื่อคัดค้านต่อคำสั่งของส่วนกลางนี้ถือเป็นการต่อต้านที่ไม่ได้ปรากฏออกมาในรูปของการใช้ความรุนแรง แต่ผลของการต่อต้านด้วยการเข้าชื่อโดยราษฎรในพื้นที่นี้ได้นำไปสู่การปฏิเสธอำนาจของรัฐส่วนกลางอย่างตรงไปตรงมา ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า อำนาจและการต่อรองของพระยาอินทฤทธิภักดีนั้น ในแง่หนึ่งเกิดจากการเชื่อมโยงอำนาจและต่อรองกับอำนาจรัฐส่วนกลางภายใต้ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่ใกล้ชิดกับผู้มีอำนาจระดับบน และในขณะเดียวกันก็สร้างฐานอำนาจในการต่อรองของตนเองกับราษฎรจนหยั่งรากลึกในพื้นที่ปกครองของตน จนทำให้ทั้งพระยาอินทฤทธิภักดี

และราษฎรในพื้นที่นั้นสามารถสร้างอำนาจในการต่อรองกับรัฐส่วนกลางเพื่อเลือกที่จะปฏิเสธการโยกย้ายไปในตำแหน่งราชการที่สูงกว่าของพระยาอินทรฤติภักดีได้ถึงสองครั้ง อย่างไรก็ตาม กรณีของการต่อรองอำนาจระหว่างข้าราชการท้องถิ่นและราษฎรกับรัฐส่วนกลางนี้ จึงยังสะท้อนให้เห็นถึงการทาบกันไม่สนิทระหว่างวิถีปฏิบัติของข้าราชการท้องถิ่นจากระบบเก่ากับระบบราชการแบบใหม่ด้วยเช่นกัน

ข้าราชการใหม่เมื่อเผชิญกับระบบเก่า: การเข้ามาของ “ขุนจงใจหาญ” และความขัดแย้งในพื้นที่

พระปู่คว้นบุรินทร์ต่อมาได้รับพระราชทานยศเป็นรองอำมาตย์เอกในปี พ.ศ.2454 และอำมาตย์ตรี พ.ศ.2459 กระทั่งใน พ.ศ.2463 ก็ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพระยาอินทรฤติภักดี โดยการดำรงตำแหน่งเป็นนายอำเภอพรหมพิรามของเจ้าคุณอินนี้ยาวนานกว่า 3 ทศวรรษ คือ ตั้งแต่ พ.ศ.2440 จนกระทั่งถึง พ.ศ.2470 ก็ได้ขอลาออกจากตำแหน่งรับพระราชทานบำนาญ กล่าวได้ว่า การดำรงตำแหน่งนายอำเภออันยาวนานนี้ ได้ทำให้รากฐานทางอำนาจของเจ้าคุณอินนี้ยังรากได้อย่างมั่นคงในพื้นที่ปกครองของตน และรัฐส่วนกลางก็ตระหนักถึงข้อนี้เป็นอย่างดี ดังที่ได้ปรากฏอยู่ในน้ำเสียงของข้าราชการส่วนกลางที่เข้ามาตรวจราชการมณฑลเมื่อ พ.ศ.2471 อันแสดงให้เห็นถึงอำนาจบาบริที่สั่งสมมาอย่างยาวนานของตัวเจ้าคุณอินนี้ ความว่า

ผู้ที่จะเป็นนายอำเภอนี้ได้เรียบริ้อย ไม่เฉพาะแต่จะเป็นผู้รู้ระเบียบการฝ่ายเดียว ต้องรู้ทางสมาคมและรู้เท่าทันคนเก่าๆ บางคนในท้องที่ให้นิยมและเกรงใจ ทั้งสามารถในการปราบปรามด้วย...พระยาอินทรฤติภักดี ซึ่งตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่อำเภอนั้น เป็นผู้มีความสามารถพวกแพรร่หลายและคนยำเกรงมาก...เมื่อพระยาอินทรฤติภักดีใจดังนี้ ก็อาจจะพาคนในท้องที่นั้นโดยมากคล้อยตามด้วย โดยเฉพาะพระยาอินทรฤติภักดีนั้น เป็นผู้มีความลักษณะอย่างล่งสมัยแล้วก็จริง แต่แสดงว่าเป็นผู้ที่ระลึกถึงพระเดชพระคุณที่ได้ทรงพระมหากรุณาชุบเกล้าฯ ให้ได้มีบรรดาศักดิ์เป็นชั้นผู้ใหญ่ และได้รับพระราชทานเบี้ยบำนาญเลี้ยงชีพอยู่ ทั้งตนก็มีอายุชราภาพแล้ว ต้องการความสงบสุขและรักษาเกียรติยศให้เป็นที่เรียบริ้อยตลอดไปเท่านั้น (NA R7 M.4.1/14: 37)

จะเห็นได้ว่า ในน้ำเสียงของผู้ตรวจราชการมณฑลนั้น ได้ชี้ให้เห็นลักษณะสำคัญบางประการของข้าราชการท้องถิ่นในยุคปฏิรูป คือ ต้องรู้ช่องทางสมาคมกับผู้มีอำนาจท้องถิ่นและคนในพื้นที่ หากแต่ใช้ความรู้ความสามารถในทางระเบียบการแต่เพียงอย่างเดียว ในขณะที่เดียวกัน รายงานการตรวจราชการมณฑลก็ยังชี้ให้เห็นถึงเงื่อนไขของการดำรงรักษาอำนาจของเจ้าคุณอินด้วยเช่นกัน กล่าวคือ เจ้าคุณอินย่อมต้องรู้ช่องทางสมาคมกับผู้มีอำนาจท้องถิ่นในพื้นที่ เนื่องจากเป็นผู้ที่เกิดและเติบโตมาในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลก อีกทั้งยังทำงานรับราชการในมณฑลมาตั้งแต่ก่อนการปฏิรูป ดังนั้น การเป็นคนที่มีลักษณะอย่างล่องสมัย นั้น จึงอาจหมายรวมทั้งบุคลิกภาพและวิธีการทำงานที่ไม่ได้ยึดเอาตามระเบียบและหลักการอย่างตรงไปตรงมา ดังนั้น เมื่อเกิดคดีลอบยิงสังหารนายอำเภอนคนที่ 2 หรือขุนจงใจหาญ (แม่น คชหิรัญ) และปลัดขวา ขุนวิเศษประศาสน์ (พลอย วิเศษวงศ์) นั้น บุคคลที่มีรากฐานอำนาจอันมั่นคงอยู่ในพื้นที่อำเภอรพรมพิรามอย่างเจ้าคุณอิน จึงถูกส่วนกลางเพ่งเล็งเป็นพิเศษดังที่ปรากฏข้อความในรายงานการตรวจราชการมณฑลพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ.2471 ความว่า

คงไม่กระทำความขุนเคืองให้แก่ราชการขึ้นก่อน เว้นแต่เจ้าหน้าที่จะไปรบกวนให้เดือดร้อนขึ้น บุคคลผู้นี้ ถ้าอำเภอบัวเป็นกันเองได้ ก็จะเป็นประโยชน์ในการปราบปรามผู้ร้ายได้มาก แต่ถ้าเป็นปฏิปักษ์กันขึ้นแล้ว ก็กลับส่งผลตรงกันข้าม เพื่อไม่ประมาทต่อการในอนาคต ข้าพระพุทธเจ้าได้ทำความเข้าใจกันไว้กับพระยาสุนทรพิพิธให้คอยสังเกตและระวังทางปฏิบัติของนายอำเภอบัว เพื่อให้เป็นผลดีทั้งในทางที่ชอบด้วยหลักการ และไม่เป็นการแตกร้าวกับคนสำคัญในท้องถิ่น เช่นนั้นด้วย (NA R7 M.4.1/14: 37-38)

แน่นอนว่า อิทธิพลของเจ้าคุณอินนั้นเด่นชัดทั้งในความรู้ของท้องถิ่นและส่วนกลาง และการลอบยิงนายอำเภอบัวขุนจงใจหาญและขุนวิเศษประศาสน์ปลัดอำเภอบัวเมื่อ พ.ศ.2471 นั้น เป็นที่โจษจันเชิงวิจารณ์กันในหมู่ชาวบ้านว่าคงเกิดขึ้นเพราะ “ดูหมิ่นพระภูมิเจ้าที่” (Narattharaksa, 1978: 3) ดังนั้น เมื่อมีการดำเนินการสืบสวนสอบสวนสถานที่แรกทีทางการเพ่งเล็งจึงย่อมต้องเป็นบ้านของเจ้าคุณอิน ดังที่ปรากฏในบันทึกการทำงานของหลวงนรตฤกราชา (ชื่น วิจิตรเนตร) ซึ่งถูกพระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) มี

คำสั่งด่วนเรียกตัวให้มาร่วมสืบสวนคดีลอบยิงนายอำเภอและปลัดอำเภอ โดยในบันทึกระบุว่า

ระหว่างเดินทางได้ทราบจากราษฎรหลายคนที่ขึ้นรถไฟไปพูดให้ฟัง ทำนองวิจารณ์ว่า คงเนื่องจากการดูหมิ่นพระภูมิเจ้าที่ ที่แท้จริงไม่ทราบได้ ข้าพเจ้านึกเฉลียวใจ แทนที่จะไปพบเจ้าเมือง[พระยาสุนทรพิพิธ]ก่อน ข้าพเจ้าตรงไปพบพระยาอินทภูตินายอำเภอเก่าลาออกรับบำนาญ โดยที่ข้าพเจ้าเคยเป็นปลัดขวาอยู่กับท่านมา เพื่อเคารพคารวะและจุดประสงค์เพื่อให้ทราบท่าทีระแคะระคายจากท่านบ้าง ระหว่างเป็นปลัดอำเภออยู่กับท่านข้าพเจ้าเคารพท่านๆ ก็รักใคร่ ข้าพเจ้าเป็นดังลูกหลาน ใช้คำเรียกว่าลูกชายเสมอ เมื่อไปถึงท่านๆ ก็ถามก่อนทันทีว่าเจ้าเมืองเรียกมาช่วยเหลือหรือ ได้ตอบท่านตามตรง ท่านว่าดีมากทีเดียว มีคนวิจารณ์กันมาก อาจเข้าใจผิดกันได้ สำหรับท่านยังได้รับพระราชทานบำนาญแผ่นดิน ทำความดีมามาก ลูกชายต้องช่วยเจ้าเมืองเอาตัวผู้ร้ายที่แท้จริง เพื่อทราบข้อเท็จจริงให้จงได้ ไม่ว่าลูกหลานไม่ต้องเกรงกลัวใคร ยังได้พูดฝากเรียนท่านเจ้าเมืองด้วย ว่ามีอุปสรรคอย่างใดพร้อมที่จะช่วย ขออย่าได้เกรงใจ (Narattharaksa, 1978: 3-4)

หากมองตามความเห็นของชาวบ้านประกอบกับข้อคิดเห็นที่แสดงความระแวงระวังของส่วนกลางในรายงานการตรวจราชการมณฑล อาจทำให้เข้าใจได้ว่าการเกิดคดีลอบสังหารนายอำเภอและปลัดขวาเมื่อ พ.ศ.2471 นั้น คงเกิดขึ้นจากความขัดแย้งหรือมีเบื้องหลังโดยอดีตนายอำเภอ แต่เมื่อสามารถจับกุมคนร้ายได้ ผู้ก่อเหตุกลับเป็นนักเลงท้องถิ่น ชื่อ “นายแจ้ง” และจากบันทึกของหลวงนรดิตรักษาก็ได้ระบุถึงสาเหตุของการกระทำว่า “เป็นนักเลงกว้างขวาง ราษฎรตำบลนั้นทั้งรักและเกรงกลัวและเกลียดชังระหว่างเจ้าคุณอินทภูติเป็นนายอำเภอเคยเรียกใช้สอย เมื่อได้ทราบการพูดวิจารณ์เป็นการดูหมิ่นผู้ที่เคยเคารพบ่อยๆ ประกอบด้วยการเสพสุราเมามายมาก ปราศจากการยั้งคิด หากกรรมใส่ตัวไปทำการด้วยผลการตนเองจึงต้องรับกรรมตามที่ได้กระทำไว้” (Narattharaksa, 1978: 4)

เมื่อกล่าวถึงตรงนี้จะเห็นได้ว่า การกระทำโดย “พลการ” ของนายแจ้งย่อมเป็นการกระทำที่เกิดจากการคิดและตัดสินใจของผู้กระทำการเองหรือกล่าวในอีกทางหนึ่งก็

คืออาจทำให้คิดได้ว่าไม่มีผู้บงการอยู่เบื้องหลัง แต่อะไรที่ทำให้นักเลงชาวบ้านคิดถึงนายอำเภอหากเขาไม่มีผู้บงการ? และเมื่อการต่อสู้คดีได้ไปถึงชั้นศาลฎีกา เงื่อนไขของการก่อเหตุกลับกลายเป็นเรื่องของการที่ขุนจงผู้ตายไม่อนุญาตให้นายแฉ่งมีปืน เพราะ “เป็นนักเลงมีนิสัยดุร้าย” (NA R7 MR.7 Y/10: 74) ทั้งนี้ การที่จะเข้าใจถึงเงื่อนไขดังกล่าวได้อาจจำเป็นต้องทำความเข้าใจต่อภูมิหลังของนายอำเภอและปลัดที่ถูกลอบสังหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวของขุนจงใจหาญที่เข้ามาดำรงตำแหน่งได้เพียง 1 ปี และตรวจสอบสถานะ “นักเลงกว้างขวาง ราษฎรตำบลนั้นทั้งรักและเกรงกลัวและเกลียดชัง ระหว่างเจ้าคุณอินทภูติเป็นนายอำเภอเคยเรียกใช้สอย” ของนายแฉ่ง (Narattharaksa, 1978: 4) ว่าสถานะดังกล่าวดำรงอยู่อย่างไรในสมัยของนายอำเภอคนใหม่ที่เขาเข้ามาในช่วง พ.ศ.2470

รองอำมาตย์ตรี ขุนจงใจหาญ (แม่น คชหิรัญ) นั้นเกิดเมื่อปี พ.ศ.2430 เริ่มเข้ารับราชการเมื่อปี พ.ศ.2447 ในตำแหน่งเสมียนอำเภอบางซื่อ และในปีต่อมาก็เลื่อนขั้นขึ้นตามลำดับจนเป็นเสมียนเอก พ.ศ.2455 เป็นปลัดอำเภอพระโขนง พ.ศ.2459 รับพระทวนบรรดาศักดิ์เป็นขุนจงใจหาญ พ.ศ.2460 เป็นปลัดอำเภอบางซื่อ พ.ศ.2469 เป็นปลัดอำเภอกิ่งพระราชวัง พ.ศ.2470 รุ่งตำแหน่งนายอำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก (Death News, 1928: 1191-1192) ทั้งนี้ หากสังเกตจะเห็นได้ว่า การรับราชการของขุนจงใจหาญนั้น อยู่ในเขตพื้นที่ของกรุงเทพฯ เป็นส่วนใหญ่ อีกทั้งยังเป็นคนที่เกิดและเติบโตขึ้นมาในช่วงที่สยามได้เริ่มดำเนินการปฏิรูปประยะหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการศึกษา ซึ่งเปิดโอกาสให้แก่วรรณสามัญชนหรือกระทั่งจีนอพยพ อย่างไรก็ตาม การรับราชการในพื้นที่กรุงเทพฯ นั้น ข้าราชการย่อมต้องเผชิญต่อความเข้มข้นในเรื่องของการทำงานตามระเบียบปฏิบัติในระบบราชการมากกว่าพื้นที่ท้องถิ่น ดังที่ผู้วิจัยได้พยายามชี้ให้เห็นมาโดยตลอด นอกจากนี้ การเข้ามารั้งตำแหน่งนายอำเภอพรหมพิราม ยังถือเป็นการก้าวออกไปทำงานในพื้นที่หัวเมืองครั้งแรกของขุนจงใจหาญ และยิ่งอาจกล่าวได้ว่าตัวขุนจงใจหาญนี้เป็นข้าราชการที่เติบโตขึ้นมาพร้อมกับระบบการศึกษาและระบบราชการแบบใหม่ ดังนั้นในการเข้าไปยังพรหมพิราม ขุนจงใจหาญจึงย่อมต้องนำเอาวิธีการทำงานในระบบระเบียบดังกล่าวติดตัวตามไปด้วย โดยสังเกตได้จากคำให้การของชาวบ้านหลังจากเกิดเหตุลอบยิงความว่า

คนร้ายไม่ได้เจตนายิงขุนวิเศษฯ เพราะขุนวิเศษฯ เป็นผู้ละลุ่มละล้วย
ผ่านผัน มิได้เข้มงวดจนเกินไป ซึ่งจะเป็นเหตุให้เกลียดชังถึงกับ
ประหัตประหารชีวิตนั้นหาไม่เลย และทั้งขุนวิเศษฯ ก็เป็นคน

พื้นเมืองนี้ ย่อมรู้จักนิสัยใจคอราษฎรในท้องที่อำเภอนี้ได้อย่างดี แต่กระสุนปืนถูกขุนวิเศษด้วยนั้น ก็เพราะขุนวิเศษฯ นั่งตรงข้ามกับ ขุนจงฯ จึงเป็นเหตุให้กระสุนปืนถูกเอาด้วย (NA R7 M.26.5 K/6: 13)

กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ความไม่เอื้อลุ่มลุ่มและความเข้มงวดกวดขันนี้ดูจะเป็นคู่ตรงข้ามกับวิถีปฏิบัติของข้าราชการในท้องถิ่น แต่ในทางหนึ่งก็ถือเป็นการปฏิบัติหน้าที่อย่างตรงไปตรงมาตามระเบียบ เป็นข้าราชการน้ำดี “แต่ไม่เหมาะแก่ภูมิสำเนานั้น ด้วยราษฎรหมั่นตำบไล้นั้น เคยประพฤติ...กันอยู่แล้ว ผู้ปกครองไปเข้มงวดกวดขันเกินไป ไม่ใช่วิธีลุ่มลุ่ม ฝอหนักฝอบเบาให้เหมาะกาละเทศะ ราษฎร...จึงเกิดเข้าใจผิด เห็นผู้ปกครองเป็นคนไม่ดีไป แล้วก็อาจทำร้ายได้เหมือนกัน ” (NA R7 M.26.5 K/6: 8)

อย่างไรก็ตาม ไม่กี่เดือนก่อนที่จะมีการลอบยิงนายอำเภอนั้น ขุนจงใจหาญ “ก็ถูกผู้ร้ายยิงชู่อยู่บ่อยๆ” (NA R.7 M.26.4/14: 8) ประกอบกับบรรยากาศทางสังคมที่กำลังปั่นป่วนและราษฎรในจังหวัดพิษณุโลกเล้าลือกันอย่างหนาหูถึงการโยกย้ายข้าราชการในช่วงสมัยของพระยาเพชรปรางค์ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ย้ายข้าราชการเก่าๆ ได้ยุติการปฏิบัติหน้าที่หรือโยกย้ายไปยังพื้นที่อื่น และถูกแทนที่โดยข้าราชการจากกรุงเทพฯ ฉะนั้น กรณีการลาออกของพระยาอินทวิสุทธิภักดีและเข้ามาของขุนจงใจหาญนั้นอาจทำให้พอกล่าวได้ว่า ช่วง พ.ศ.2470 ถือเป็นช่วงเวลาสำคัญที่ข้าราชการท้องถิ่นจากยุกระบราชการเก่าได้สิ้นสุดวาระลงอย่างเป็นทางการ ทำให้การเข้ามาของข้าราชการจากระบราชการแบบใหม่ได้หลังไหลเข้าสู่สมณพลพิษณุโลกมากขึ้น และในขณะเดียวกัน ราษฎรในพื้นที่โดยเฉพาะนายแจ้งผู้ที่เป็นนักเลงกว้างขวางและคนในระดับเดียวกันกับเขากีย่อมต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงที่สั่นคลอนสถานะของตน

กล่าวได้ว่า การที่นายแจ้งต้องการขอใบอนุญาตให้มีปืนในคราว พ.ศ.2470 นั้น น่าจะสัมพันธ์อย่างแยกไม่ขาดกับบรรยากาศทางสังคมของสมณพลพิษณุโลก ที่ข้าหลวงมณฑลเทศาภิบาลและข้าราชการใหม่ๆ ซึ่งถูกดึงมาจากกรุงเทพฯ นั้น กำลังใช้อำนาจรัฐในการปรับเปลี่ยน โยกย้าย ถอดถอนข้าราชการเก่าๆ ในมณฑลพิษณุโลกอย่างถอนรากถอนโคน กระทั่ง การบังคับใช้กฎหมายอันเข้มงวดและไม่เอื้อลุ่มลุ่มฝอหนักฝอบนั้นเป็นไฟโหมลามมาจนถึงอำเภอพรหมพิราม จนเป็นเหตุให้นายแจ้งผู้ที่เคยมีปืนสำหรับใช้ส่วนส่วนตัว หรือใช้ในการงานใดๆ ก็ตามที่ดีตนนายอำเภอเรียกใช้สอย ทั้งในเรื่องของการปราบโจรหรือคุ้มครองราษฎร เมื่อเขาต้องเผชิญกับนายอำเภอใหม่ที่เขาเข้ามากวตขันในเรื่องของการถือครองปืนที่ต้องมีใบอนุญาต ทำให้นายแจ้งจึงต้องดำเนินการไปตามกฎหมายและคงกระทำ

การด้วยใจที่อาจมีความหวังว่าจะได้รับการพิจารณาอนุญาตให้มีปืนในครอบครอง ทว่าเขากลับไม่ได้รับอนุญาตให้มีปืน อันเป็นเหตุให้อำนาจรัฐส่วนกลางได้แทรกเข้าไปยังใจกลางของความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจระหว่างนายแฉ่งกับเกียรติยศศักดิ์ศรีและสถานะทางสังคมตลอดจนผลประโยชน์ของเขา

บทสรุป

แม้ว่ารัฐสยามจะสามารถสถาปนาระบบระเบียบใหม่และแทรกตัวไปยังทั่วทุกภูมิภาคของประเทศหรือกระทั่งในพื้นที่ท้องถื่นห่างไกล แต่การปฏิรูปนั้นก็ยังไม่สามารถปฏิบัติการได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ โดยเฉพาะในพื้นที่ท้องถื่น แน่นนอนว่า กรมการเมืองท้องถื่นในระบบเดิมยังสามารถทำงานได้ในระบบราชการแบบใหม่ ดังที่ปรากฏให้เห็นในกรณีของพระยาอินทภูติภักดี แต่ในขณะเดียวกันรัฐส่วนกลางก็ยังคงเผชิญกับอิทธิพลและการดื้อแพ่ง แต่นั่นก็ไม่ได้ทำให้รัฐสูญเสียผลประโยชน์เสียทีเดียว เนื่องจากตัวของพระยาอินทภูติภักดียังคงอุทิศตนปฏิบัติตามหน้าที่ดูแลความสงบเรียบร้อยในพื้นที่ และในแง่หนึ่งจึงย่อมเป็นการรักษาผลประโยชน์ให้แก่รัฐในทางหนึ่ง

กระนั้น แม้ว่ารัฐจะยังคงเผชิญกับอิทธิพลของเครือข่ายข้าราชการท้องถื่น แต่นั่นก็อาจไม่ส่งผลสะท้อนใหญ่หลวงเมื่อเทียบกับการลอบยิงสังหารข้าราชการปกครองโดยนักเลงชาวบ้าน โดยในกรณีของพรหมพิรามนั้น ผู้วิจัยมองว่า ชาวบ้านดำรงอยู่อย่างประนีประนอมกับระบบราชการแบบใหม่มาตั้งแต่เริ่มต้นการปฏิรูป กล่าวคือ แม้กระทั่งตัวของพระยาอินทภูติภักดีเองก็ต้องประนีประนอมกับชาวบ้านในระยะแรกที่เข้ามาดำรงตำแหน่ง จนเมื่อลงหลักปักฐานและกระชับความสัมพันธ์กับชาวบ้านในพื้นที่แล้วจึงสามารถเริ่มวางรากฐานทางอำนาจของตน อันถือเป็นวิถีปฏิบัติของกรมการเมืองแบบจารีต เนื่องจากข้าราชการในระบบใหม่ข้าราชการจะต้องโยกย้ายไปตามคำสั่งของทางราชการ ทำให้ยากต่อการลงหลักปักฐานและสร้างเครือข่ายอำนาจในพื้นที่ปกครองได้อย่างมั่นคง อย่างไรก็ตาม การไม่ได้โยกย้ายไปตามคำสั่งของทางราชการของพระยาอินทภูติภักดีนี้ ไม่เพียงแต่ทำให้ชาวบ้านคุ้นชินกับตัวผู้ปกครองกว่า 3 ทศวรรษแต่เพียงเท่านั้น หากแต่ยังคุ้นชินกับวิธีการปกครองอีกด้วย

ดังนั้น การเข้ามาของนายอำเภอคนใหม่ที่ถูกผลิตขึ้นจากระบบราชการแบบใหม่ เมื่อ พ.ศ.2470 จึงทำให้ชาวบ้านเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ โดยเฉพาะนายแฉ่งที่ปรากฏหลักฐานว่าเป็นนักเลงก๊วขวง และเมื่อนายแฉ่งเผชิญหน้ากับความเถรตรงต่อการ

บังคับใช้กฎหมายและไม่ละลืมปล่อยของนายอำเภอคนใหม่ เขาจึงดำเนินการต่อรองกับนายอำเภอด้วยการขออนุญาตให้มีปืนในครอบครอง ทั้งนี้ การถือครองปืนของนายแจ้งในช่วงก่อนหน้านั้นย่อมสัมพันธ์กับสถานะ “นักเลงกว้างขวาง” และผลประโยชน์ที่เขาเคยแสวงหาได้ในสมัยของนายอำเภอคนก่อนที่อาจจะละลืมปล่อยให้ใช้ปืนในการช่วยเหลือการทำงานและดูแลราษฎรในพื้นที่ จนทำให้ “ราษฎรตำบลนั้นทั้งรักและเกรงกลัวและเกลียดชัง” (Narattharaksa, 1978: 4) กระทั่ง เมื่อเขาไม่ได้รับอนุญาตให้มีปืนในช่วง พ.ศ.2470 ย่อมทำให้สถานะและตัวตนตลอดจนผลประโยชน์ของเขาสั่นคลอน และนำไปสู่การเกิดปฏิบัติการต่อต้านต่อนายอำเภอที่เป็นตัวแทนของระบบราชการแบบใหม่ จนตึงเครียดดังกล่าวนั้นได้ประทุออกมาในรูปแบบของการลอบยิงสังหารในที่สุด

หากพิจารณาบรรดางานที่ศึกษาเรื่องการปฏิรูปสยามเมื่อช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 ที่ผ่านมามักจะมีทิศทางของคำอธิบายที่ทำให้เห็นว่ารัฐสยามสามารถเข้าไปครอบงำบัญชาการพื้นที่หัวเมืองได้อย่างราบรื่น กระทั่ง “ในระหว่าง พ.ศ.2442-2458 โครงสร้างส่วนบนของระบบเทศาภิบาลในการปกครองท้องถิ่นทั่วประเทศของกระทรวงมหาดไทยก็เสร็จสิ้นสมบูรณ์” (อ้างใน Nethipo, 1994: 46) แม้ว่าจะมีงานบางเรื่องที่ถูกขี้นมาโต้แย้งต่อข้อเสนอดังกล่าวโดยมองว่ารัฐยังคงเผชิญอุปสรรคในการสถาปนาอำนาจปกครองในพื้นที่หัวเมืองเนื่องเพราะอำนาจท้องถิ่นยังคงทรงอิทธิพลและยากที่ข้าราชการส่วนกลางจะเข้าไปกำกับดูแลความสงบเรียบร้อย รัฐจึงยังคงต้องพึ่งพาอำนาจท้องถิ่นที่กำลังพยายามปรับตัวอยู่ในความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้มาใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการปกครอง (Yanasophon, 1991; Nethipo, 1994) อย่างไรก็ตาม หากอธิบายกรณีการลอบยิงนายอำเภอพรหมพิรามตามคำอธิบายดังกล่าว กรณีนี้ก็อาจถูกมองว่าเป็นเพียงความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายใต้กรอบคิดเรื่องระบบอุปถัมภ์ ซึ่งยังไม่เพียงพอและจะทำให้ตัวนักเลงท้องถิ่นผู้ก่อเหตุนั้นมีสถานะเป็นเพียงเครื่องมือของผู้มีอำนาจท้องถิ่นที่ได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงเพียงกลุ่มเดียวเท่านั้น ในขณะที่ผลกระทบของการปฏิรูปนั้น แท้จริงแล้วได้แทรกแซงวิถีชีวิตของคนในหลายระดับกระทั่งคนตัวเล็กตัวน้อยในท้องถิ่น ดังปรากฏให้เห็นว่าการบังคับใช้กฎหมายและระเบียบที่เข้มงวดขึ้นโดยข้าราชการจากส่วนกลาง ยังผลให้เกิดการลดทอนอำนาจในการต่อรองของข้าราชการท้องถิ่นและชาวบ้าน จนนำไปสู่การก่อตัวขึ้นของความขัดแย้งและแตกประทุออกมาเป็นการลอบยิงข้าราชการจากส่วนกลาง ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า การปฏิรูประบบราชการในมณฑลพิษณุโลกในช่วงพุทธศตวรรษ 2430-2470 ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อเครือข่ายอำนาจท้องถิ่นและราษฎรในพื้นที่ ทั้งจากการ

โยกย้ายข้าราชการท้องถิ่นและนำเข้าข้าราชการแบบใหม่จากกรุงเทพฯ ยังผลให้เกิดการบังคับใช้ระเบียบและกฎหมายที่เคร่งครัดไม่เอื้อลุ่มส่วยและไม่สามารถต่อรองได้โดยข้าราชการแบบใหม่ จนกระทั่งทำให้เกิดความขัดแย้งและความตึงเครียดระหว่างระบบราชการแบบใหม่กับระบอบเก่าที่ยังดำรงอยู่จนกระทั่งพุทธศัวรรษ 2470 ด้วยเหตุนี้กรณีลอบยิงนายอำเภอพรหมพิรามโดยนักเลงชาวบ้านเมื่อ พ.ศ.2471 นั้น จึงเป็นเพียงกรณีหนึ่งที่ช่วยฉายให้เห็นถึงปัญหาของความปรีชาในเชิงโครงสร้างระหว่างระบอบเก่ากับการบริหารราชการแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วงเปลี่ยนผ่านแม้ว่าจะอยู่ในช่วงปลายรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์แล้วก็ตาม

References

- Aeusrivongse, N. (2014). "Thai Absolutism." [in Thai]. In his **Thai Nation, Thailand, Textbooks, and Monuments: On Culture, State, and Consciousness**. [in Thai]. (pp.105-113). 3rd edition. Bangkok: Matichon.
- Buakamsri, T. (2020). "History of Mr. Niam Who Never has a History: An Experiment to Telling a History of Ordinary People in a Different Way." [in Thai]. In Prompayak, C. & Skulleaw, N., editor. **Methodology in Historical Studies**. [in Thai]. (pp.465-520). Bangkok: Siamparitut.
- Bunnak, T. (2005[1989]). **The Provincial Administration of Siam, 1892–1915: The Ministry of the Interior under Prince Damrong Rajanubhab**. [in Thai]. (2nd ed.). Bangkok: Thammasat University Press.
- Bunnak, T. (1981). **The 1902 Rebellion**. [in Thai]. Bangkok: The Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities Textbooks Project.
- Carter, A. C. (e.d.). (1904). **The Kingdom of Siam 1904**. New York and London: The Knickerbocker Press.

- Chaidaisuk, P. (2002). **Bandits in the Central Plain during the Great Reform under King Chulalongkorn**. [in Thai]. M.A. Thesis (History). Chulalongkorn University.
- Chidaisuk, P. (2008). **A Tiger Doesn't Change Its Stripes**. Bangkok: Matichon.
- Champapan, K. (2009). **Kha Cheuang: The Holy Man's Rebellion in Siam 1972-1893**. [in Thai]. M.A. Thesis (History), Chulalongkorn University.
- Champapan, K. (2012). **Kha Cheuang: A Servant Mutiny, The Holy Man's Rebellion after an Occupation of Lan Chang**. [in Thai]. Nonthaburi: Muang Boran Press.
- Collected Chronicles Volume 75: A Suppression of the Ngiao Rebellion Part 1**. [in Thai]. (1959). Bangkok: The Fine Arts Department.
- Davis, N. Z. (1983). **The Return of Matin Guerre**. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Directory of Provincial Civil Servants 1923**. [in Thai]. (1923). Bangkok: Sophonpipattanakorn Printing.
- Directory of Provincial Civil Servants 1906**. [in Thai]. (1906). Bangkok: Sophonpipattanakorn Printing.
- Damrong Rajanubhab, Prince. (2016[1944]). **Historical Anecdotes**. [in Thai]. 6th ed. Nonthaburi: Dokya.
- Ginzburg, C. (1989). **The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller**. New York: Dorset Press.
- Guha, R. (1992). **Elementary Aspects of Peasant Insurgency in Colonial India**. New Delhi: Oxford University Press.
- Johnston, D. B. (1987). **Rural Society and the Rice Economy in Thailand, 1880-1930**. [in Thai]. Bangkok: Thammasat University Press and The Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities Textbooks Project.

- Kluatianthong, V. (1976). **The Administrative Reforms of Lanna during the Reign of King Chulalongkorn**. [in Thai] M.A. Thesis (History), Chulalongkorn University.
- Mead, K. K. (2005). **The Rise and Decline of Thai Absolutism**. New York: Routledge.
- Mektrairat, N. (1992). **The 1930 Siam's Revolution**. [in Thai]. Bangkok: The Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities Textbooks Project.
- Muksong, C. (2012). Lost History: A Forgotten Little People and Microhistorical Approach. [in Thai]. **Journal of History**, (Special issue), pp.48-75.
- Muksong, C. (2020). "The Cheese of Carlo Ginzburg: Microhistory and a Social History of Italian School." [in Thai]. In Prompayak, C. & Skulleaw, N., editor. **Methodology in Historical Studies**. [in Thai]. (pp.417-461). Bangkok: Siamparitut.
- Narattharaksa, Luang. (1978). "Note of Life Experience: Case Investigation and Various Tips." [in Thai]. in **The Cremation Volume of Luang Narattharaksa**. [in Thai]. Wat Sa Kaeo Pathum Thong, Phitsanulok.
- Nethipo, V. (1994). **Thai Maficio in Perspective of Civil Servants and Polices**. [in Thai]. M.A. Thesis (Political Science), Thammasat University.
- Pimsen, P. (2003). **Directory of Provincial Civil Servants 1900**. [in Thai]. Khon Kaen: Khon Kaen printing.
- Potjanalawan, P. (2019). **Becoming Payap Circle: A History of Siam's Power-Knowledge and Production of Space 1873-1932**. [in Thai]. Ph.D. Dissertation (History), Chiang Mai University.
- Prince Damrong Rajanubhab Writings Club. (1986). **Prince Damrong Rajanubhab and the Ministry of Interior**. [in Thai]. Bangkok: Varadis Palace Museum Foundation.

- Sakulleaw, N. (2018). **Commoners in Northern Principalities and the Formation of Modern Thai State, 1857-1907**. [in Thai]. Ph.D. Dissertation (History), Chiang Mai University.
- Satapanawatana, J. (2001). “Mr. Jaeng Didn’t Shoot Khun Chong,” [in Thai]. In Pongsripan, W., editor. **In the Preview of History**. (pp.147-155). Bangkok: Rungsang Karnpim.
- Satapanawatana, J. (2003). When I Met a Legendary Person. [in Thai]. **Journal of Humanities and Social Sciences**, 11(1), 1-4.
- Satapanawatana, J. (2009). **A Community History of Thungsan**. [in Thai]. Phitsanulok: Faculty of Humanities and Social Sciences, Naresuan University.
- Siribut, U. (1983). **Isan Principality and Its Historical Significance**. [in Thai]. M.A. Thesis (History), Chulalongkorn University.
- Ruangsi, W. (2020). “A Life Drama of Martin Guerre: A Writing of Ordinary People’s History by Natalie Zemon Davis.” [in Thai]. In Prompayak, C. & Skulleaw, N., editor. **Methodology in Historical Studies**. [in Thai]. (pp.373-416). Bangkok: Siamparitut.
- The Cremation Volume of Lt. Gen. Chairat Indubhuti**. [in Thai]. (1984). Wat Phra Si Mahatthat, Bangkok.
- The Cremation Volume of Luang Narattharaksa**. [in Thai]. (1978). Wat Sa Kaeo Pathumthong, Phitsanulok.
- The Cremation Volume of Mrs. Sangwian Charoenkarn (Indubhuti)**. [in Thai]. (1987). Crematorium of Wat Po, Nakhon Ratchasima.
- The Cremation Volume of Praya Suntornpiphit**. [in Thai]. (1973). Wat Phra Si Mahatthat, Bangkok.
- Yanasophon, K. (1991). **The Traditional Power and the Effect of Provincial Administrative Reform**. [in Thai]. (1991). M.A. Thesis (History), Thammasat University.

Wantana, S. (1990). The Absolute Monarchy in Siam 1892-1932. [in Thai].
Journal of Social Sciences and Humanities, 17(1), 23-44.

National Archive of Thailand (NA)

NA R6 Y/13 Court's Sentence of Imprison Penalty. [in Thai].

NA R.7 M.26.4/14 A Trip to Phitsanulok

NA R7 M.26.5 K/6 A Criminal Shot of Khun Chongjaihan, a Phrom Phiram
governor, Phitsanulok, 1928. [in Thai].

NA R7 M.4.1/14 Report of Praya Rajasena's Inspection of Phitsanulok Region
(10-18 Oct. 1928). [in Thai].

NA R7 MR.7 Y/10 Death Penalty of Mr. Jaeng in Assassinating Khun
Chongjaihan (Phrom Phiram Governor) and Khun Visetprasat
(Bailiff). [in Thai].

Thai Government Gazette (Ratchakitchanubeksa)

Death News. [in Thai]. (1903, 12 December). **Ratchakitchanubeksa**. Volume
20, p.652.

Death News. [in Thai]. (1928, 15 July). **Ratchakitchanubeksa**. Volume 45,
pp.1189-1195.

Death News. [in Thai]. (1930, 18 January). **Ratchakitchanubeksa**. Volume 47,
pp.3968-3969.

Provincial Administrative Act. [in Thai]. (1897, 30 May).

Ratchakitchanubeksa. Volume 14, pp.105-124.

Appointment of Civil Officer. [in Thai]. (1898, 2 march).

Ratchakitchanubeksa. Volume 15, p.525.

Announcement of Responsibilities Dividend between Ministry of Interior and
Ministry of Defense. [in Thai]. (1893). **Ratchakitchanubeksa**.
Volume 11, p.306.

Announcement of Regions' Name-Change. [in Thai]. (1900, 11 June).

Ratchakitchanubeksa. Volume 16, pp.140.

Announcement of the Ministry of Interior on a Gambling Taxation in the Inner Regions. [in Thai]. (1902, 17 April). **Ratchakitchanubeksa.** Volume 19, p.50.

Announcement of the Ministry of Interior. (1893). **Ratchakitchanubeksa.** Volume 11, p.365.

Phitsanulok Regent's Report. [in Thai]. (1900, 26 May).

Ratchakitchanubeksa. Volume 17, pp.1-42.

Private Documents

A Handwritten Biography of Phraya Inthabhutipakdee. [in Thai]. (n.d.).

Private Record of Ms. Wipaphan Charoenkarn.

A Biographical Sketch of Phraya Inthabhutipakdee in the Handwritten Version of Mrs. Sangwian Charoenkarn. [in Thai]. (n.d.). Private Record of Ms. Wipaphan Charoenkarn.